NAMIK KEMAL VE ANTİ-TEZ BAĞLAMINDA RENAN MÜDÂFAANÂMESİ

**Namık Kemal and “Renan Mudâfaanâmesi” in Terms of Anti-
Thesis**

Ahmet USLU¹

Öz

İslam âlemi çıkışından itibaren büyük bir ivme kazanarak dünyanın çok büyük bir kısmında hüküm sürerken birdenbire dengelerin değişmesi ile birlikte bilim ve sanatta Batı karşısında üstünlüğünü kaybeder. Osmanlı Devleti bağlamında ele alındığında Tanzimat sınırların zorlandığı bir dönemdir. Batılı aydın ve yazarlar bu dönemde İslamiyet'i kıyasıya eleştirirken Müslümanları da kendi dinlerini eleştirmeye zorlarlar. Özellikle bilim ve sanat alanında sanayi devriminden sonra üstünlüğü ele geçiren Batı, bu başarısını din ve inanç çerçevesinde ele alır. İslam âleminin bilim ve sanatta geri kalmışlığını din ile bağdaştırır. Onlara göre İslam dini bilim ve sanata engel olmaktadır. Bu aydınlar arasında görüşleri ile pozitivist akım için bir öncü olarak değerlendirilebilecek Ernest Renan'ın konferansı İslam âleminde büyük bir yankı uyandırır. Farklı ülkelerden ve farklı milletlerden İslam âlimleri, Renan'ın bu konferansında ileri sürdüğü iddialara reddiyeler yazarlar. Bu reddiyeler içerisinde Namık Kemal'in *Renan Müdâfaanamesi* önemli bir yer tutmaktadır. Namık Kemal, Renan'ın konferansında dile getirdiği iddiaları İslam ve bilim ekseninde tarihi örneklerle çürütmeye çalışır. Bu makalede Namık Kemal'in bu reddiyeleri ele alınarak karşılaştırmalı bir çalışma yapılacaktır. Renan'ın her iddiasını tek tek ele alarak bazen İslam tarihinden örneklerle bazen duygusal açıklamalarla eleştirir. Renan reddiyeleri arasında önemli bir yere sahip olan Namık Kemal'in bu eseri gerek verilen cevaplarla gerekse Namık Kemal'in görüş ve düşünceleri çerçevesinde açıklanmaya çalışılacaktır. Bu çalışma, İslam ve bilim ekseninde yapılan tartışmalara anti-tez olarak sunulan bir eserin yerini ve önemini ortaya koymaya çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Namık Kemal, İslam ve bilim, Renan Müdâfaanâmesi, Ernest Renan, pozitivism

Abstract

While ruling all over the world, the world of Islam has suddenly lost its high-ranking position against the West with the changes and advances in art and science. Tanzimat Reform Era is a period in which all the limits have been pushed when Ottoman Empire is concerned. Western highbrows and authors have been not only castigating the Islam but also urging the Muslims to criticize their own religions.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, ahmet.uslu@dpu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9014-9797>

The West, having the upper hand with respect to art and science after the industrial revolution, has shown its success with regard to religion and faith. It has presented that the world of Islam has been underdeveloped because of its religion. According to the West, the Islamic religion has interfered with the art and science. Ernest Renan's conference has been influential as he could be considered as one of the pioneers in the positivism with his outstanding viewpoints. Islamic scholars from various countries and nations have written rebuttals against the ideas in Renan's conference. Among these rebuttals, Namık Kemal's Renan Müdâfaanâmesi has taken an important place. Namık Kemal tries to confute the ideas presented in this conference in the light of the Islamic and scientific examples. In the present article, Namık Kemal's rebuttals is investigated through a comparative analysis. Renan's each claim is examined with Islamic examples and explanations. This literary work of Namık Kemal's, which shines out among Renan's rebuttals, is analyzed concerning not only the responses given but also the contradictions in the light of Namık Kemal's viewpoint and ideas. This study presents as an anti-thesis to Islamic and scientific discussions.

Keywords: Namık Kemal, The Islam and science, Renan Müdâfaanâmesi, Ernest Renan, pozitivism

GİRİŞ

Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra bu dine samimi duygularla bağlanmaları ve hayatlarını "millet" anlayışından çok "ümme" anlayışı ile şekillendirmeleri, fetihlerin bu inanç ve düşünce ile yapılması genelde Türk Devletlerinin özelde ise Osmanlı Devleti'nin ilerlemesinde ana unsur olarak görüldüğü bilinen bir gerçektir. İslamiyet'in öğretisi ile birlikte insanın "eşref-i mahlukat" olarak görülmesi, insana değer verilmesini, insana değer verilmesi ise devletin yüceltilmesini beraberinde getirir. Şeyh Edebâli'nin Osmangazi'ye verdiği öğütlerden biri olarak bilinen "Ey oğul! İnsanı yaşat ki devlet yaşasın." ifadesi bu anlayışı dile getirir. Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren bu anlayış çerçevesinde bir devlet ve toplum hayatı oluşturur.

Osmanlı Devleti'nin inancından aldığı güç ve gururla sürekli ilerlemesi, bir süre sonra içi boşaltılan, gereği yerine getirilmeyen bir yaşam biçimine doğru evrildiği için Batı karşısında zamanın gerektirdiği gelişmelerin göz ardı edilmesi nedeniyle yavaşlar, bir süre sonra durur ve gerilemeye başlar. Batı'da sanayi devriminin yapılması, Avrupa Devletlerine üstünlük sağlar. Osmanlı Devleti'nin sanayi devrimi karşısındaki şaşkınlığı, askerî alandaki yenilgilerle birlikte yerini aşağılık duygusuna bırakır. Batı dünyası ise Osmanlı'nın içinde bulunduğu bu durumu anlamakta gecikmez. Ahmet Mithat bu durumu "Tuna boyunca 70 - 80 bin Osmanlı'nın 7 - 8 bin düzenli Moskof askerine mağlup olduğu Avrupa tarafından görülünce (...) Avrupa'nın Osmanlı Devleti'ne olan bakışı doğal ve zorunlu olarak değişmiştir" (A. Mithat, 2004: 58) ifadeleri ile tespit eder. Osmanlı'nın bu güç kaybı, ekonomideki kötü gidişi, Batı tarafından "Hasta Adam"² olarak isimlendirilir (Fendoğlu, 2002: 238). Batı'da bu anlayış hâkim olduktan sonra ise Osmanlı toprakları Batı'nın kendi aralarında paylaşabilecekleri bir toprak parçası olarak görülür. Tanzimat döneminin önde gelen aydınları ise bu "hastalığın" sebebini birbirinden farklı değerlendirir. Namık Kemal bu çöküşün sebebini açıklarken "killet-i rical, killet-i mâl, killet-i asker, killet-i esbâb, killet, killet, killet, her şeyde killet, bunun menşei de istibdâd-ı hükûmet" (Donbay, 1992: 207)

² "Hasan Tahsin Fendoğlu, "Hasta Adam" tabirinin ilk kez Rusya İmparatoru I. Nikolas tarafından art arda gelen savaşların sonucunda toprak kaybeden ve Avrupa'nın ekonomik kontrolüne giren Osmanlı Devleti için kullandığını belirtmektedir. Bu bilgiye göre 9 Ocak 1953 tarihinde Saint-Petersburg'da yaptığı konuşmada şu ifadeleri kullanır: "Kollarımız arasında hasta, ağır hasta bir adam var"(Fendoğlu, 2002: 238). Deyimin tamamı ise 12 Mayıs 1860 tarihinde The New York Times tarafından kullanılır. (Austria in Extremis (İngilizce). 12 Mayıs 1860, P.4: <https://www.nytimes.com/1860/05/12/archives/austria-in-extremis.html>: Erişim Tarihi: 05.05.2020) Bu makalede "Hasta Adam" tabirinin Nikolas tarafından kullanıldığı bilgisi de bulunmaktadır.

olarak görürken Ahmet Mithat Efendi, Osmanlı'nın çöküşünün nedenini "killet"i ve sanayi devriminin önemsenmeyişi değil "ahlak bozukluğunun herkese yayılması" (A. Mithat, 2004: 39) olarak görür. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* adlı eserinde bu çöküşü "sadece XIX. Yüzyıl Batı üstünlüğünün bir ürünü değil: ondan daha önceki bir çöküşün getirdiği bir aşama" olarak tanımlar (Berkes, 2010: 300).

Batı, Osmanlı Devleti'ni siyasi olarak "hasta adam" olarak nitelendirirken fikrî anlamda da bu hastalığa farklı nedenler üretmek fırsatını da kaçırmaz. Bu nedenleri ilk defa en üst perdeden ve en açık şekilde seslendiren kişi Ernest Renan (1823 – 1892)'dir (Ertuğrul, 2019: 1). Ernest Renan tarafından bir konferansta dile getirilen ve ertesi gün metni *Journal des Débats*'ta yayımlanan bu yazıda Osmanlı Devleti'nin gerilemesi ve çöküşü, İslamiyet bağlamında ele alınır. Renan'ın dile getirdiği düşünceler, yaygınlaşarak Avrupa'da birçok düşünce adamı, gazeteci ve yazar tarafından kabul görerek hızlı bir şekilde yayılır. Biz bu makalede Ernest Renan tarafından dile getirilen düşüncelere karşı Namık Kemal'in itirazlarını ve reddiyelerini kaleme aldığı Renan Müdâfaanamesi üzerinde durmak istiyoruz. Renan'ın dile getirdiği düşüncelere karşı Osmanlı aydınları tarafından birçok reddiyeler yazılır. Bunlar içinde Namık Kemal'in eseri ayrı bir yer teşkil etmektedir. Renan'a verdiği cevaplarda Ernest Renan'ı sert bir şekilde eleştirirken İslamiyet'i de dönemin bakış açısı ile ele alır. Bu makalede Namık Kemal'in verdiği cevaplar incelenerek Tanzimat aydınının İslamiyet'e bakış açısı da ortaya konmaya çalışılacaktır.

Ernest Renan ve "İslam ve Bilim" Konferansı

Batı'nın bilim ve teknolojiye ilerlemesi karşısında Osmanlı Devleti'nin bu gelişmeleri oldukça geriden takip etmesi sadece bilim ve teknoloji alanında değil zihniyet olarak da tartışma konusu haline gelir. Batı, yakaladığı bilim ve teknoloji alanındaki ivmeyi bir zihniyet üstünlüğü olarak görür. Buna bağlı olarak ileri – geri tartışmaları da din bağlamında ele alınır. Osmanlı'nın bilim ve teknolojiye geri kalmışlığı İslamiyet ile ilişkilendirilirken Batı'nın ilerlemesi modernizm olarak değerlendirilir. Bu düşünce ile İslamiyet'in Müslüman toplumları geri bıraktığı, gelişmeye engel olduğu, insanları baskıladığı ön kabulleri birçok bilim adamı, yazar ve düşünce adamı tarafından ön kabulden vak'a haline dönüştürülerek yaygınlaştırılmaya çalışılır. Ne yazık ki bu düşünce Tanzimat'tan sonra bazı Osmanlı devlet adamları, yazar ve düşünürler tarafından da benimsenir. Tanzimat döneminin en büyük açmazı bu ikilem arasında kalan Osmanlı aydınının bir çıkış bulmak için mücadele ederken iki dünya arasında yönünü kaybetmiş olmasıdır.

İslamiyet'in Müslüman toplumları geri bıraktığı, bilimin ilerlemesine engel olduğu düşüncesinin ilk örneği Ernest Renan (1823 – 1892)³ tarafından Sorbonne'da verilen ve

³ Ernest Renan (1823 – 1892). Fransız filozof, tarihçi ve filolog. Hem dinî hem de dindışı aldığı eğitim onun daha sonra oluşturduğu düşünce dünyasında da oldukça etkilidir. İncil'deki hataları ve çelişkileri gördükten sonra Katolik inancından Protestanlığa geçer. 1848 Sosyalist İhtilalinden sonra dinden tamamen uzaklaşarak bilimi din olarak kabul eder. III. Napolyon'un Lübnan'a gönderdiği altı bin kişilik kuvvetle beraber Lübnan'a giderek arkeolojik kazılar yapar. Bu kazılar sırasında kendisine yardım etmek istemeyen Müslümanları "kötü ırk, hissiyatsız, gülmesini bilmeyen insanlar" olarak nitelendirir. Fransa'ya döndüğünde Collège de France'ta verdiği ilk derste İsa'yı benzersiz fakat tanrısal yanı bulunmayan bir insan olarak nitelendirdiği için tepki toplar ve kilise tarafından aforoz edilir. Bu olaydan dört yıl sonra Mısır, Lübnan, Suriye, Yunanistan ve Anadolu'yu içine alan bir yolculuğa çıkar. Müslümanları "sadece cinayet işlemesini bilir" gibi kin ve öfke içeren ifadelerle tanımlar. Özellikle Hz. İsa konusundaki düşünceleri, onun Doğu insanına düşmanlığının asıl nedenidir. İslam öncesi Arap edebiyatını geniş bir şekilde araştıran Renan'ın ortaya attığı düşünceler kendisinden sonra Doğulu ve Batılı birçok düşünür ve yazar tarafından da tartışılır. Ernest Renan'ın "İslam ve Bilim" Konferansı da bu bilgi atmosferinde kaleme aldığı, kendi oluşturduğu düşünce dünyasının bir göstergesi olarak

ertesi gün metni *Journal des Débats*'ta yayımlanan "L'İslamisme et la Science" (İslamiyet ve Bilim) isimli konferansdır (Ertuğrul, 2019: 57). Bu konferansta şarkiyatçıların, pozitivizm akımının ve Aryan ırkçılığının etkisi ile ileri sürdüğü tezler, kısa sürede birçok dile çevrilir, pek çok ülkede gazetelerde tartışılacak kadar ilgi görür (Cündioğlu, 2004: 52 – 58).

Ernest Renan'ın konferansta ileri sürdüğü düşünceler, İslam dünyasında büyük bir tepki ile karşılaşır. İtirazlar, reddiyeler kaleme alınır.⁴ Biz bu makalemizde Namık Kemal'in Ernest Renan'ın bu konferansında dile getirdiği düşünceleri karşısında yazdığı Renan Müdafaanamesi üzerinde duracağız. Öncelikle Ernest Renan'ın konferansta ileri sürdüğü düşünceleri ve bu düşüncelere zemin hazırlayan pozitivism akımını kısaca nazar-ı dikkate sunmak istiyoruz.

"Gerçek, olgu, kesin, kanıtlanmış, olumlu" gibi anlamlara gelen positif kelimesinden türetilen Pozitif ilim kavramı, bir terim olarak ilk defa sosyalist düşünür Claude Henri de Saint Simon (ö. 1825) tarafından bilimsel yöntemin önemini belirtmek ve sosyal felsefe bakımından ifade ettiği anlamı açıklamak için kullanılır, daha sonra pozitivismin kurucusu Auguste Comte tarafından benimsenerek felsefi bir sistem haline getirilir (Kutluer, 2007: 335-339). 19. yy.'ın ikinci yarısından itibaren bütün Avrupa ülkelerinde taraftar kazanan bu akım, 20.yy.'ın ilk yarısına kadar birtakım farklılaşma ve dönüşümlere uğrayarak yaygınlaşır. Auguste Comte, *Catéchisme Positiviste* adlı eserinin birinci baskısında yazdığı önsözde "İnsanlık dininin kurucusu" imzasıyla (11 Temmuz 1852) artık bir din probleminin kalmadığı düşüncesini açıkça dile getirir: "...Müsbet zihniyetin bu kat'î şümullüğü, modern Garp âleminde nas ve tarih bakımından kökünü teşkil ettiği metafizik zihniyet kadar müfsid olan teolojik zihniyetin sünî surette muhafazası için her türlü bahaneyi ortadan kaldırmaktadır" (Comte, 1986: XLVII). Din inancını "metafizik kadar müfsid olan teolojik zihniyet" olarak tanımlayan Comte, Hristiyanlık ile İslam arasında bir ayrım yapmaya gerek kalmadığını vurgular: "Beş asırdan daha fazladır, İslamiyet Garb'a hâkim olmaktan vazgeçmiştir ve Katolik de ebedi rakibine kendisinin sözde bânisinin mezarını bile terk etmektedir. Bu neticesiz ruhanî iddialar, eski dünyevi hâkimiyetin bu iki bağdaşmaz tek ilahçılık arasında aşağı yukarı müsavi nisbette inkısama uğramış bütün memleketlerini bile ihata edememişlerdir. Şu hâlde Şark ve Garp, fikrî ve ahlakî ittihatlarının sistematik kaidelerini her türlü metafizik ve ilahiyatçılığın dışında aramalıdır" (Comte, 1986: XLVI).

kabul edilebilir (Bilici, 2007: 568 – 571) Faruk Bilici (2007). "Ernest Renan", *İslam Ansiklopedisi*, 34. C., sy. 568 – 571.

⁴ Ernest Renan'ın "İslam ve Bilim" konferansına yazılan reddiyeler konusunda daha geniş bilgi için bknz.: Celal Nuri (1918), "İslamiyet Mâni'-i Terakkî midir?", *Edebiyat-ı Umûmiye Mecmuası*, IV/88, s. 1037-1041 (5 Teşrin-i Evvel 1918): V/89, s. 1053-1056 (12 Teşrin-i Evvel 1918): V/90, s. 1069-1072 (19 Teşrin-i Evvel 1918): V/91, s. 1085-1088 (26 Teşrin-i Evvel 1918), İstanbul: Celal Nuri (2002), "İslamiyet Mâni'-i Terakkî midir?", yay. haz. Ali Ertuğrul, *Tabula Rasa Felsefe&Teoloji Dergisi*, yıl 2, sayı 5, ss. 241-261. Bâyezidof, Atâullah (1993), "Renan'a Reddiye" (İslâm ve Medeniyet içinde), sad. İbrahim Ural, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 1-40.; Bâyezidof, Atâullah (1993), "İslâm'ın İlimlerle İlişkisi" (İslâm ve Medeniyet içinde), sad. İbrahim Ural, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 42-126.; Afgani, Cemaleddin (1995), "Cemâleddin Efgani'nin Renan'a Cevabı" (Cemâleddin Efgani'nin içinde), çev. Alaeddin Yalçınkaya, İstanbul: Sebil Yayınları, ss. 169-178.; Cündioğlu, Düccane (1996), "Ernest Renan ve "Reddîyeler" Bağlamında İslâm-Bilim Tartışmalarına Bibliyografik Bir Katkı", *Divan İlmi Araştırmalar*, sayı 2, ss. 1-94.; Cündioğlu, Düccane (2004), "XIX. Yüzyılın Sonlarından İtibaren "İslâm Mâni'-i Terakkîdir" Tartışmaları: Bir Kaynakça Denemesi", *Düşünen Siyaset Düşünce Dergisi*, sayı 19, ss. 41-58.; İbanoğlu, Fulya (2019), "İslâm'a 'Terör' İsnadının Oryantalist Temelleri: Ernest Renan'ın 1883'te İrad Ettiği Konferans", *Din ve Hayat*, yıl 12, sayı 38 (İlkbahar), İstanbul, ss. 76-79.; Nâmık Kemâl (2014), *Renan Müdafaanamesi* (Günümüz Türkçesi, Yeni Türk Harfli Metin – Osmanlı Harfli Metin), yay. Prof. Dr. Nurullah ÇETİN, Ankara: Akçağ Yayınları.

Auguste Comte'un bu satırları kaleme aldığı 1852 yılından otuz sene sonra 1883 yılının Mart ayında yine bir pozitivist düşünür olan Ernest Renan, verdiği "L'İslamisme et la Science" (İslâmiyet ve Bilim) konferansında şu sözlere yer verir: "Zamanımızda olup biten şeylerden az çok haberi olan herkes, Müslüman memleketlerinin bugünkü geriliğini, İslamlıkla idare edilen memleketlerin inhitatını, kültürlerini ve terbiyelerini yalnız bu dinden alan ırkların fikir bakımından sıfır durumunda oluşlarını açıkça görmektedir" (Renan, 1946: 184). Bu düşüncesini verdiği konferansta "Niçin böyleydi? Neden Müslüman memleketler geri kalmıştı da uzun bir süreden beri Batılı düşmanları karşısında ağır yenilgiler alıp duruyorlardı? Gerçekten bir İslam bilimi veya -hiç olmazsa- İslamlık tarafından kabul edilmiş, hoş görülmüş bir bilim var mıydı?" ifadeleri ile oluşturduğu soruya verdiği cevaplarla oluşturur. Genel olarak Renan, bu sorulara şu cevapları verir:

- Doğu'ya veya Afrika'ya girmiş olan herkes, hakiki hiçbir müminin kafasının ister istemez dar ve bir nevi çemberle kasılı olduğunu ve bu çember yüzünden o kafanın bilime mutlak surette kapalı, bir şey öğrenmek ve yeni bir fikre açılmak kabiliyetinden mahrum bulunduğunu hayretle görür.
- Allah'ın, tahsili ve şahsi liyakatı hesaba katmaksızın ikbal ve iktidarı dilediği kimseye verdiği iman ettiği için, Müslüman, öğrenime, bilime, Avrupa'nın fikir ve maneviyatını teşkil eden her şeye karşı derin bir nefretle doludur.
- İslamlık: ruhanî ile cismaninin birbirine kaynaması, bir akidenin tahakkümü, insanlığa vurulan zincirlerin en ağıridir.
- İnsanlık zekâsı için İslamlık yalnız zararlı olmuştur.
- (İslam) fethettiği ülkeleri, insan kafasının rasyonel gelişmesine elverişsiz bir saha haline getirdi.

Renan, bu ifadeleri ile İslam'ın bilim ve düşünceye düşman olduğunu söylemekle kalmaz, aynı zamanda Müslümanların bilim ve düşünce kabiliyetlerinin de olmadığını iddia eder (Cündioğlu, 1996: 6). Ona göre Müslümanlar "şimdi bu kadar alçalan Müslüman medeniyeti vaktiyle pek parlaktı, bilginleri, filozofları vardı. Hristiyan Batı'yı yüzyıllarca hükmü altında tuttu. Eskiden olan bir şey neden yeniden olmasın? gibi hayallere kapılıyorlar ve kelimenin tam anlamıyla "geleceklerinden emin olmak için geçmiş gösteriyorlardı" (Renan, 1946: 186).

Ernest Renan'ın konferansında değindiği bu başlıkları biraz daha ayrıntılı incelemekte fayda olacağına inanıyoruz. Bu nedenle konferansta dile getirilen düşünceleri genel hatlarıyla buraya alacağız.

Tarihçi, filozof ve filolog olarak İslam dünyası özellikle de Araplar ile ilgili çalışmalar yapan Ernest Renan, konferansında öncelikle belli tanımlamalar yapar. İslam bilimi, İslam medeniyeti, Arap bilimi, Arap medeniyeti, Arap sanatı ve felsefesi gibi kavramları mevcut haliyle eleştiren Renan, bu kavramların bir kavram karmaşası içerisinde olduğunu bu nedenle de bu kavramların birbirinden ayırt edilmesi gerektiğini belirtir. Bu kavramları tartışmaya açarak kendi tanımlamalarını yapar. Bu kavramları tanımlamada takip ettiği ana düşünce ise "Müslüman toplumların İslam dinine bağlı kalarak terakki edip bilim ve felsefede ilerlemelerinin mümkün olamayacağı" ve İslam dünyasında genel kabul gören "mademki geçmiş zamanlarda İslam dünyası bilim ve felsefede parlak bir dönem yaşamıştır, o halde bu hususta zihniyet veya kültürle ilgili bir problem olamaz ve dolayısıyla bundan sonra da aynı başarıyı sergilemek mümkündür" anlayışının bir yanlıştan ibaret olduğunu kanıtlamaktır. Renan, "Müslüman toplumların daha önceki ilmi ve felsefi başarıları İslam dini sayesinde değil, İslam'a rağmen gerçekleşmiştir. Kaldı ki Semitik halklardan olan Araplar tabiatları gereği metafizik düşünceye ve felsefeye yatkın değillerdir.

Bu sebeple nasıl ki İslam tarihinde ilmî ve felsefî başarılar zındıklar ve dinsizlere ait ise, yine tarihte Arap felsefesi olarak bilinen şeylerin hepsi aslında Arap olmayanlara, özellikle de Aryan ırkından olan İranlılara aittir' (Renan, 1946: 184-188, 196-197) görüşündedir. Arap felsefesinin kaynakları konusunda özellikle İran'ı ön plana çıkartmaya çalışır. Bu görüşlerini ispat için de Müslüman milletlerin, sanayi devrimi ile ilerleme gösteren Batı karşısında ilim ve fende geri kalmış olmalarıdır. Bu geri kalmışlığın nedeni ise İslamiyet'in Müslümanların düşüncelerini dondurmasıdır. Renan'a göre 10-12 yaşlarına kadar çocuklar gayet uyanık ve açık fikirli iken İslamî eğitimle birlikte mutaassıplaşır ve mutlak hakikati elde etmenin verdiği gururla gerçekte kendini alçaltan şeyi kendisi için bir ayrıcalık olarak görmeye başlar. Ernest Renan'ın burada eleştirdiği İslamî anlayış ile modern dönemin anlayışı arasındaki farktır. İslamî anlayışta bilgi edinmenin asıl amacı hikmettir. "İnsanın gücü ölçüsünde nesnelerin mahiyet ve hakikatlerini bilme, ilim – amel bütünlüğü" (Kutluer vd., 1998: 518) olarak tanımlanan hikmet bilginin asıl amacıdır. İslamî düşünce "bilgi, kavrama, hikmet" üçgenini oluşturur. Oysa ilk defa Bacon tarafından ortaya atılan anlayış sisteminde ise bilgiyi edinmenin asıl amacı gücü elde ederek iktidarı elde tutabilmektir. Burada modern anlayışın bilgiyi elde etme amacı için kurulan üçgen "bilgi, güç, iktidar" olarak formüle edilir. Renan bu ayrım üzerinde durarak hikmeti değersiz görmekte erdemli hayat yerine güç ve iktidarı elde tutmanın daha değerli olduğunu düşünmektedir. Ona göre İran haricindeki tüm İslam devletleri bu anlayıştaadır. İran'ı diğer İslam devletlerinden ayıran ise onların Hint-Aryan ırkından getirdikleri asaletlerini halen koruyor olmalarıdır. Bu farklılıklarını kendi kurdukları Şii mezhebi ile de ortaya koymaktadırlar (Renan, 1946: 184 – 185).

İran'ı anlayış bakımından ve geliştirdikleri Şii mezhebi ile farklı bir yerde konumlandırın yazar, olayların tarihi gelişimi ile ilgilenmez. O mevcut durum üzerinden yorum yapmayı tercih eder. Çünkü iddia ettiği gibi Şiilik mezhebi Hint-Aryan ırkından gelenler tarafından başlatılmaz. Bu ırktan gelenler Şah İsmail (saltanatı: 1501 – 1524)'den sonra bu mezhebe dahil olurken Arap kökenliler ve Deylemliler olarak bilinen Kuzey İran'ın dağlık bölgelerinde bulunan halk Şiiliği daha önceden kabul ederler. Bu iki grup haricinde İran'ın ekserisi Sünni inancına bağlıdır (Topaloğlu, 2010: 98-99, 198-199). Renan, İran'ı İslam inancı içerisinde olup bilim ve düşünce üretmekte farklı bir inancı oluşturmakla farklı konumlandırırken bu farklılaşmanın olumlu ve olumsuz yanları üzerinde durmaz. Onun üzerinde durduğu ırkçı bir yaklaşımdır. O dönemde oldukça tartışılan bu teoride Renan, bilim ve düşünceyi İranlıların İslamiyet ile değil Aryan ırkının üstün özellikleri ve asaletleri dolayısıyla geliştirdiği tezini ortaya atar.

Askerî, siyasi ve sosyal alanlardaki üstünlüğünü kaybeden Müslümanlar 19.yy.'da bu başarısızlığı geçici bir durum olarak değerlendirirler. Bu nedenle art arda yapılan yenilik çalışmaları, aydınların ve siyasetçilerin ortaya attığı düşünceler, Müslüman toplumları bu çöküşten çıkartmayı amaçlarlar. Bu geçici bir durum olduğu için köklü değişiklikler yerine pansuman tedavisi ile durumu düzeltmeye çalışırlar. Bunu yaparken de asıl argümanları halkın hâlet-i ruhiyesini diri tutmak ve geleceğe dair ümitli kılmak için geçmişteki Müslüman toplumların başarılarını dile getirmektir (Aydın, 2004: 31). Renan bu düşünceyi "Şimdi bu kadar alçalan bu Müslüman medeniyeti vaktiyle pek parlaktı: bilginleri, filozofları vardı: Hristiyan Batı'yı asırlarca hükmü altında tuttu. Eskiden olan bir şey neden yeniden olmasın?" şeklinde özetlerken, bu düşüncenin bir hayal ürünü, gerçeği yansıtmayan bir kanaatten öte bir öneminin olmadığını belirtir. Bu nedenle de "İşte benim tartışmayı üzerine çekmek istediğim nokta da tam burasıdır. Gerçekten bir İslam bilimi veya hiç olmazsa, İslamlık tarafından kabul edilmiş, hoş görülmüş bir bilim var mıdır?" (Renan, 1946: 185 – 186) sorusunu yöneltir. Cevabı ona göre elbette ki bellidir ve olumsuzdur. İslam ülkelerindeki gelişme ve ilerlemelerin asıl sebebi din olmadığı gibi

aksine bilim ve düşünce İslam dininin baskı ve engellemelerine rağmen gelişmiştir (Renan, 1946: 201).

Burada dikkat çeken, İslam ülkelerindeki Müslüman aydınlar tarafından da dile getirilen parlak bir geçmişi Ernest Renan'ın da kabul etmesidir. 775 yılından 13. yy.'ın ortalarına kadar önemli bilim adamları ve düşünürlerin yetiştiğini hatta bu dönemde Müslümanların birçok alanda Hristiyan âleminden üstün olduğunu kabul eder. Ancak onun ayrıldığı nokta ise bu üstünlüğe kaynaklık eden ana unsurdur. Müslüman âlemi bu üstünlüğü İslam dini ile bağdaştırırken o, Aryan ırkının İslam dini tarafından tahrip edilememiş asalet ve üstün özellikleri ile açıklar. Bu düşüncesini tarihi okumalar ile desteklemeye çalışır. Arapların İslamiyet'i bir genişleme ve yağmacılık için bir aracı olabileceği düşüncesi ile kabul ettiğini ve bu düşünceyle İslam dinine bağlılığın en yüksek olduğu ilk dönemde gerek bilim gerekse düşünce alanında herhangi bir üstünlüğün olmadığını, hatta herhangi bir hareketliliğin dahi olmadığını söyler. Abbasilerin üstünlüğü ele geçirmesi ile birlikte sahip oldukları üstün değerlerin ve ırk olarak genlerindeki bilime olan yatkınlıkları sayesinde bir canlılık ve hareketlenme olduğu tespitini yapar. Abbasilerin hüküm sürdüğü ve halifeliği elinde tuttuğu bu dönemde halifelerin etrafında Aryan/Fars ırkından gelen kimselerin olduğu ve bu kişilerin de İslamiyet'le bağlarının yok denecek kadar zayıf olduğu iddiasındadır. Bu dönemde İranlılar Müslüman gibi gözükmüş olsalar da onlar yeniden dirilen Sasanilerdir. İslam adına ilerleme kaydedenler de aslında bunlardır. İran'daki maddiyatçılar, Dehriler gibi gerçekte Müslüman olmayıp dinsiz, Zerdüş, Nasturi Hristiyanları ve Yahudilerden oluşan gayr-ı Müslimlerdir. Bu ilerlemede ne Müslümanların ne de İslam dininin herhangi bir katkısı yoktur. Ona göre Sünnilikten Şiiliğe doğru geçen bir anlayış buralarda bilim ve felsefenin doğmasına zemin hazırlar. Bu dönemde elde edilen başarının, ilerlemenin İslam dinine atfedilmesinin tek sebebi kullanılan alfabenin Arapça olmasıdır. Bu hareketin asıl kaynağı Yunani-Sasani düşünce tarzıdır. Renan, bu ikilemi daha da sadeleştirerek asıl verimli dönemin sadece Yunani olduğunu söyler (Renan, 1946: 186 – 192).

Ernest Renan'ın buraya kadar ileri sürdüğü düşünceler, daha sonraki Oryantalistler tarafından da benimsenir ve sistematik bir düşünce tarzı haline getirilir. Onlar İslam biliminin sadece eski ile yeni arasında Yunan kaynaklarının Avrupa'ya aktarılmasında bir köprü olduğu tezini ortaya atarlar. Bu düşünceye kaynak teşkil eden ise Renan'ın "Avrupa, dehasının gelişmesi için lüzumlu olan antik gelenek mayasını Yunan bilim ve felsefesinin bu Arapça tercümelerinden aldı. Aradaki soğukluk sebebiyle Bizans kütüphanelerine gidilip aslına uygun Yunan felsefesi bulunamayınca, İspanya'ya gidilip fena tercüme olunmuş ve bozulmuş bir Yunan bilimi arandı... Bu vesileyle Batı, dört-beş yüzyıllık düşkünlüğünden kurtuldu. O zamana kadar Avrupa bilim bakımından Müslümanlara tâbi idi. 13. yüzyılın ortalarına doğru terazi henüz bir tarafa doğru ağır basmamıştı... İnsanlığın ilerlemesine faydası olmayan şeylere artık hayat hakkı yoktur. Böyle şeyler derhal ortadan kalkar. Arap bilimi denilen nesne, tohumunu Batı'ya aşılarda aşılamaz yok oldu... 1200 yılından itibaren teolojik irtica [İslam dünyasında] iyiden iyiye galebe çaldı ve felsefe ve bilim silinip ortadan kalktı... Çok geçmeden de Türk ırkı İslamlık üzerindeki hegemonyayı eline alacak ve kendinin felsefe ve bilim eksikliğini her tarafa yayacaktır" (Renan, 1946: 194 -195).

Renan bu düşüncelerini açıklarken sık sık ırkı özellikler üzerinde durmayı ihmal etmez. İslam dini zaten sahip olduğu özellikler nedeniyle bilim ve felsefeye engel olduğu gibi Araplar da fitrat itibari ile bilim ve felsefeye yatkın ırkı özellikler göstermezler. Bu nedenle de çifte bir zaaf içerisindedirler. İslam dininin yapısal olarak kendisine intisap edenleri tek bir millet olarak kabul etmesi ve bunu Müslüman kimliği altında kategorize ettiğini bilen ve dile getiren Renan için, İslam âleminde meydana getirilen bilim ve felsefe ürünlerini ırkçı

bir bakış açısı ile “Arap ürünü” olarak tanımlamak bir çelişki oluşturmaz (Renan, 1946: 184 – 197). Renan bu durumu şu şekilde açıklar: “6. yüzyılda İlkçağ medeniyetinin yok olması ile 12. ve 13. yüzyıllarda Avrupa dehasının doğuşu arasında Arap devri denilecek bir devre vardır ki, onun devamınca beşer zekâsının intikali, İslamlığı kabul eden bölgeler vasıtasıyla olmuştur. Arap bilimi denilen bu bilimin hakikaten Arap olan nesi vardır? Dil, yalnızca dil... Arap denilen filozoflar ve bilginler arasında yalnız el-Kindi Arap ırkındandır: diğerlerinin hepsi ya İranlıdır ya Amuderya nehri ötesindeki bir yerdendir ya İspanyol ya Buharalı ya Semerkandlı ya Kurtubalı ya Sevilyalı’dır. Bunlar kan bakımından Arap olmadıktan başka Arapçayı kullanmanın dışında Arap ruhu ve kafası ile de hiçbir ilgileri yoktur. [Arap bilimi denilen ve insan zekâsı tarihinde pek önemli bir merhale teşkil eden] bu güzel bilimsel araştırmalar hareketi tamamıyla Parsilerin, Hristiyanların, Yahudilerin, Harranlıların, İsmailîlerin, dinlerine karşı vicdanları isyan eden Müslümanların eseridir” (Renan, 1946: 197-198).

Ernest Renan’ın ortaya attığı fikirler, günümüzde de dile getirilen bazı iddiaların ilk örneklerini içerir. İslamiyet’in fen ve teknolojiye, ilerlemeye engel olduğu düşüncesini sürekli benzer karşılaştırmalar üzerinden ele alır. İslamiyet’in güçsüz olduğu dönemde bilim ve felsefenin İslam kültüründe daha iyi olmasına rağmen İslam güçlendikçe ters orantılı olarak gerilemeye başlar. İslam inancı bilim ve felsefeyi boğmaktadır. Bu düşüncesini Müslümanların şiddet taraftarı olduğu ve dini terör uyguladıkları ithamı ile sürdürür. Ona göre kaynakların ve ticaret yollarının denetiminde çıkan anlaşmazlıklar İslam terörünün ana unsurunu oluşturur. Renan’ın ileri sürdüğü bu fikir günümüzdeki radikal İslam ve İslam terörü söylemlerinin ilk örneklerini oluşturur (İbanoğlu, 2019: 79). Ernest Renan bu tespiti şu cümleler ile açıklar: “İslamlık bilime ve felsefeye daima eziyet etmiş ve nihayet onları boğmuştur. İslamlık, başlangıcından 13. yüzyıla kadarki devrede, muhtelif akımlar tarafından zaafa uğratıldığından ve bir nevi protestanlık olan Mu‘tezile tarafından yumuşatıldığından dolayı, kaba, haşin ve ruhsuz Tatar ve Berberi ırklarının eline düştüğü ikinci devredeki kadar teşkilatlı ve mutaassıp değildi... İslamlığı müdafaa eden serbest düşünceliler onu tanımıyorlar. İslamlık, ruhanî ile cismanînin birbirine kaynaşması, bir akidenin tahakkümü, insanlığa vurulan zincirlerin en ağırıdır. Orta çağın ilk yarısında İslamlık mâni olamadığı felsefeye tahammül etti: mani olamaması henüz bir düzene kavuşmamış olmasından ve terör için iyi teşkilatlanmamış bulunmasındandı. Pek çok şey, bu gevşek ağın örgüleri arasından kaçıp kurtuluyordu. Fakat İslamlık, ateşli imanlı yığınları eline geçirir geçirmez her şeyi yakıp yıktı. Dinî terör ve riya revaç buldu. İslamlık zayıf zamanlarında liberal, kuvvetli zamanlarda sert ve haşin davrandı. İslam’ın başlangıçta yok edemediği felsefe ve bilimi kendisi için bir şeref saymak, tıpkı Avrupa’daki modern bilim keşiflerini ilahiyatçılar için bir şeref saymak gibi olur... İslamlığa rağmen ve İslamlığa karşı vuku bulan ve Allah’a şükür, İslamlığın önlemeye muvaffak olamadığı bir hareketi İslamlığın tesirine atfetmek suretiyle ve ifrat bir cömertlik yüzünden düşülen hata işte budur. Nasıl Galile Katoliklik için bir şeref vesilesi olamazsa, İbn Sina ve İbn Rüşd de İslamiyet için bir şeref kaynağı olamaz... İslamlık serbest düşünceye zulmetti: bunu öteki dinlerden daha fazla şiddetle yapmadıysa da daha tesirli yaptı. Fethettiği ülkeleri, insan kafasının rasyonel gelişmesine elverişsiz bir saha haline getirdi. Gerçekte bir Müslümanı ayırt eden vasıf, bilim düşmanlığıdır: araştırmanın faydasız ve havaî bir iş, hemen hemen dine aykırı bir meşgale olduğu yolundaki kanaatidir” (Renan, 1946: 198-202).

Ernest Renan bu tespitlerinden sonra bilimin ne anlama geldiğini, faydasını ve neye hizmet etmesi gerektiğini açıklamaya çalışır. Bu açıklamaları daha sonra ırkçı pozitivistler için yol gösterici olmuştur. Gelecek hakkında iyimser düşüncelere sahip olan Renan, bilimin kötülükleri ortadan kaldırmaya, bilim ve felsefenin gelişmesine hizmet edeceğini söyler. Ateşli silahlar için söylenen sözleri eleştirir. Müslümanlar tarafından kullanılan ateşli silahların yıkıcı ve medeniyet karşıtı olduğunu söylerken ateşli silahların kendi amaçlarının

gerçekleşmesi için kullanıldığında masum olduğunu ileri sürer. Ernest Renan, bilim ve düşünceyi Müslümanların elinde zararlı bir güç olarak tanımlarken kendi düşüncesi açısından ele aldığında faydalı bulur. Bilimin güç ve iktidarı elde etmekte bir aracı olduğunu düşünen Renan, bilimin ateşli silahlardan daha güçlü olduğunu belirtir. Ancak Batı toplumlarının bu ateşli silahlar ile diğer toplumlar üzerindeki baskısını ve sömürge anlayışının gelişmesine hiç değinmez: “Bilim bir cemiyetin ruhudur: çünkü bilim akıldır, mantıktır. Bilim, askerî üstünlük ve sınaî üstünlük yaratır. Günün birinde içtimai üstünlük, yani kâinatın oluşuyla bağdaşacak ölçüde adaletin sağlanabileceği bir cemiyet hâli yaratacaktır. Bilim, kuvveti aklın hizmetine koyar. Asya’da, ilk Müslüman ordularını ve o büyük Atilla ve Cengizhan tayfunlarını teşkil eden unsurlara benzer Barbarlık unsurları var. Fakat bilim bunların yolunu kapıyor. Eğer Ömer ve Cengizhan iyi bir topçu kuvvetiyle karşılaşırsa idiler, çöllerinin sınırlarını aşamazlardı. Geçici hatalarda ayak diremek doğru değildir. Ateşli silahlar için neler söylenmedi neler! Hâlbuki medeniyetin (yani Batı’nın) zaferinde bu silahların büyük payı vardır. Benim kanaatime göre bilim iyidir, yapılabilecek kötülüğe karşı yalnız onunla karşı koymak mümkündür. Ve neticede yalnız ilerlemeye, yani gerçek ilerlemeye, insana ve hürriyete saygıdan ayrılmayan ilerlemeye hizmet edecektir” (Renan, 1946: 205).

Kendi düşüncelerini ispat etmek amacıyla tarihi, sosyal ve siyasî bütün argümanlara başvuran Renan, İslam âleminin, Müslüman aydınların bilim ve bilimsel düşünceye ne denli uzak olduğunu arkadaşı Austen Henry tarafından kendisi için İngilizceden Fransızcaya çevirdiği, Musul Kadısı İmam Alizâde ile onu ziyarete giden bir İngiliz arasındaki konuşmaları içeren bir metni kullanır. Bu metne göre Kadı İmam Alizâde yönettiği şehrin nüfus kayıtlarına, ticarî kayıtlarına ve şehrin tarihi ile ilgili bilgilere sahip olmadığı gibi böyle bir bilginin bir yönetici için gerekli olduğu düşüncesine de sahip değildir. Tevekkül ile işlerin hallolacağını düşünen Kadı sadece yatıp dinlenmeyi çok iyi bilmektedir. Bir taraftan da filozofça laflar ederek üstünlük gösterme çabasındadır. Renan, bu Kadı’nın kendisinin söylediği bilim ile ilgili düşünceleri duymuş olsa kendi düşüncelerine nefretle yaklaşacaktı. Çünkü Kadı bilimsel zihniyetten uzak olduğu için bâtil itikadlara bağlanacak ya da dogmatizme sarılacaktır. Bu ise bâtil itikadlara bağlanmaktan daha kötü bir durumdur. Gerçekte Doğu’nun en büyük hastalığı da dogmatizmdir. Renan’ın asıl karşı çıktığı da dogmatizmdir:

“Ey ünlü dostum, ey gönüllerin sürûru! Bana sorduğun şey hem faydasız hem de zararlıdır. Bütün hayatım bu memlekette geçti, fakat ne evleri saymayı ne de halkının sayısını öğrenmeyi hiç düşünmedim. Halkın katırlarına ve memleketin gemilerine yüklediği mala gelince, bu hiçbir sûretle beni ilgilendirmeyen bir şeydir. Bu şehrin tarihini ise ancak Allah bilir ve halkının İslâm fethinden önce içtiği günah şerbetlerini yalnız O söyleyebilir. Bunları öğrenmeye kalkışmanın bizler için bir yararı yoktur. Ey dostum, ey kuzum! Sana ait olmayan şeyleri öğrenmeye çalışma! Bize geldin, sana ‘hoşgeldin’ dedik, [haydi] selâmetle git. Söylediğin sözlerin bana hiçbir zararı dokunmadı: çünkü söyleyen başkadır, dinleyen başkadır. Senin milletinden olan insanların âdetince, birçok memleketler dolaşarak saadet aradın ve bulamadın. Bizler ise –Allah’a hamdolsun- burada doğduk ve buradan ayrılmak istemiyoruz.

Dinle evladım! Allah’a inanmak kadar büyük bir hikmet yoktur. Dünyayı O yarattı: O’nun yarattığı bir şeyin sırlarını keşfetmeye uğraşarak O’na eşit olmaya çalışmamız doğru olur mu? Gökte şu yıldızın etrafında dönen öteki yıldıza bak: arkasında bir kuyruğu olan ve yaklaşması ile uzaklaşması

seneler süren şu ötekine de bak! Onu kendi haline bırak evladım: onu elleriyle yaratan, ona yolunu göstermesini de bilir.

Fakat belki bana, “Behey adam, çekil karşımdan, ben senden bilginim, senin görmediğin şeyleri gördüm” diyeceksin. Eğer o gördüğün şeyler sayesinde, benden daha iyi bir insan haline geldiğini sanıyorsan, sana selâmım iki kat olsun! Fakat ben, ihtiyacım olmayan bir şeyi aramadığım için Allah’a hamd ederim. Sen beni ilgilendirmeyen şeyler öğrenmişsin, ben ise senin görmüş olduğun şeyleri hor görüyorum. Daha geniş bir bilim, karnına ikinci bir mide mi ilâve edecek, her tarafı araştıran gözlerin sana bir cennet mi bulduracak? Ey dostum! Eğer mesut olmak istiyorsan Lâ ilâhe illallah de: hiç kötülük etme! İşte o zaman ne insanlardan ne de ölümden korkarsın: çünkü saatin gelecektir.

Bu Kadı, kendi tarzında çok filozoftur. Fakat aramızda şu fark var: Biz Kadı’nın mektubunu pek hoş buluyoruz, o ise burada dediklerimizi nefrete lâyık buluyor. Böyle bir zihniyetin neticeleri, zaten bir cemiyet için kötüdür. Bilim kafası yokluğunun doğurduğu iki neticeden -yani bâtıl itikad ile akıdecilikten- ikincisi, belki ilkinden de kötüdür. Doğu’nun bâtıl itikadları yoktur: onun büyük hastalığı, kendini bütün cemiyetin kuvvetiyle zorla kabul ettiren akıdeciliğidir. İnsanlığın hedefi, tevekküllü bir cehâlet içinde sırtüstü yatıp dinlenmek değildir: olsa olsa yanlış karşı amansız savaş, kötüyle mücadeledir” (Renan, 1946: 203-205).

Bu mektup hakkında oldukça fazla tartışma mevcuttur. Bağlamında değerlendirilmediğinde yanlış anlaşılmağa müsait bu metin için uydurulmuş/üretilmiş olabileceği üzerinde de durulmuştur. Ali Ferruh, Louis Massignon da Layard’ın eserleri içinde böyle bir metne rastlamadığını söyleyerek böyle bir metnin aslında hiç var olmadığını da ima etmektedir. Ancak bu Düccane Cündioğlu bu metnin Jacques Barzun-Henry F. Graff tarafından 1957’de neşredilen ve *Modern Araştırmacı* adıyla dilimize çevrilen (1996) *The Modern Researcher* adlı kitapta bir Türk görevlisinin bir İngiliz’e yazdığı mektup olarak bu metne atıf yapılmakta ve günümüzde nüfus istatistikleri, iş raporları ve tarihi malumat olmadan hayatın duracağını, ancak geçmişte bir devlet memurunun bu tür bilgilere vâkıf olmadan da idarecilik yapabildiğini gösteren etkileyici bir delil olarak sunulmuş olduğunu söylemektedir (Cündioğlu, 2006: 8 -11). Bununla birlikte Petersburg İmam ve Müderrisi Atâullah Bâyezidof’un yaptığı değerlendirmeler, bir metnin kendi bağlamı içerisinde nasıl yorumlanması gerektiğine dair bir ders niteliğindedir (Cündioğlu, 2006: 18 – 27). Bâyezidof, mektubun ilmi bir mektup olmadığını mektubun siyasî içerikli olduğunu bu nedenle de mektubun bu pencereden okunması gerektiğini belirtir. Kadı, mektubu yazdığı kişinin bir misyoner olduğunu düşündüğü için şehri hakkında bir bilgi vermek istemez. Aynı zamanda mektubu yazdığı kişinin bir misafir olduğunu bu nedenle de bilgi toplamaya çalışmamasını söyler. Misyonerlik faaliyetlerinin Müslümanlar için bir anlam ifade etmediğini, bir an önce kendi memleketine dönmesinin doğru olacağını da mektubuna ekler. Mektup, siyasî niyetlerle yazıldığı için İngilizlerin Hindistan’a uzanacak bir ticaret güzergâhı için bilgi toplanmasına engel olarak yazılmıştır (Bâyezidof, 1993: 32 – 34).

Ernest Renan’ın düşünceleri önyargılı, yanlı bir tarih okumasından ibarettir. Onun bu görüşleri İslam âleminde cevapsız kalmaz ve birçok reddiye yazılır. Renan’ın açtığı yolda ilerleyen pozitivist aydınlar, gerçekten ve delilden değil, kendi oluşturdukları bir düşünceyi empoze ederek tartışmaların da kendi istedikleri eksende yapılmasını sağlarlar. Bu anlayış, Osmanlı aydınları tarafından da cevapsız bırakılmayarak ilk defa görülen din ve bilim tartışmalarının yapılmasına neden olur. Konferanstan kısa bir süre sonra ilk reddiye

Cezayir kökenli bir Fransız'a aittir. Daha sonra ise Seyyid Cemaleddin Afgani, Charles Mismar, M. Dieulafoy, Nâmık Kemâl, Atâullah Bâyezidof, İbnu'r-Reşâd Ali Ferruh, Gustave Le Bon, Mösyö Raymond, Muhammed Abduh, Seyyid Emir Ali, Celâl Nuri, Ahmed Rıza, Mustafa Abdurrâzık, Seyyid Reşid Rıza, Louis Massignon, Haïdar Bammate, Muhammed Hamidullah ve Mustafa Yakub Abdünnabi gibi İslam dünyasının içinden ve dışından aydınların reddiyeler yayımlanır. Renan'ın iddialarına isim vererek cevap vermeye çalışanların yanında "İslâm mâni'-i terakkî değil zâmin-i terakkîdir" diyen Elmalılı Hamdi Yazır'ın yazdığı risâle (İstanbul, 1923) veya Musa Akyiğitzade'nin *Batı Medeniyetinin Esasına Bir Nazar* adlı eseri (İstanbul, 1897) gibi Renan'ın adının hiç geçmediği yüzlerce kitap, risâle ve makale daha mevcuttur. Dolayısıyla Renan'ın konferansında ileri sürdüğü iddialar 20. asırdaki İslâm-bilim tartışmalarının da asıl merkezini teşkil etmiştir (Cündioğlu, 1996: 25-70; 2004: 51-58)⁵. Bu genel açıklamalardan sonra Namık Kemal'in Renan Müdâfaanamesi adlı eserini incelemeye başlayabiliriz.

Namık Kemal ve Renan Müdâfaanâmesi

Ernest Renan'ın 29 Mart 1883'te Sorbonne'da verdiği ve metninin ertesi gün *Journal des Débats*'da yayımlanan konferansı İslâm âleminde geniş bir yankı bulur. Tanzimat Dönemi'nin önde gelen isimlerinden olan Namık Kemal, Ernest Renan'ın iddialarına ve değerlendirmelerine itirazlarını ve reddiyelerini "Renan Müdâfaanamesi" adlı bir kitapçıkta toplar. Ancak bu kitapçık onun sağlığında yayınlanmaz. Bu eseri Ahmet Rıza Bey, geliştirerek 1326 (1910)'da 56 sayfa olarak İstanbul'da Mahmut Bey Matbaası'nda bastırır. Kitapta dikkat çeken ilk unsur Namık Kemal'in hiçbir kaynaktan yararlanmadan sadece kendi bilgi birikimiyle yazmış olmasıdır. Namık Kemal, bu eseriyle ilgili olarak Renan için: "Onu gönlümün istediği gibi tepeliyorum!" der. (Çetin, 1018: 6) Renan Müdâfaanamesi ilk defa Ord. Prof. Dr. M. Fuad Köprülü tarafından 1962 yılında yeni Türk harflerine aktararak ve sonuna "Lugatler" eklenerek Güven Matbaası'nda yayınlanır. Renan Müdâfaanamesi, 2018 yılında Prof. Dr. Nurullah ÇETİN tarafından Akçağ Yayınları'ndan özgün metin olan Osmanlı Türkçesi harfleriyle, yeni Türk harfleriyle ve günümüz Türkçesi'ne aktararak yayımlar. Biz çalışmamızda Ord. Prof. Dr. M. Fuad Köprülü tarafından yapılan çeviride bazı hatalar olması ve asıl metnin de yayımlanmış olması nedeniyle bu eserden faydalanacağız.

Namık Kemal eserine Renan'ın verdiği konferansta öne sürdüğü İslamiyet'in bilime ve gelişmeye engel olduğu düşüncesine dinî ve mantıkî kesin deliller içeren bir cevap olduğunu söyleyerek başlar: "Fransa Akademisi azasından müteveffâ Ernest Renan tarafından İslamiyet'in güyâ mâni-i terakkîyât ve mâni-i maârif olduğuna dâir irad edilmiş olan bir hitabeye karşı berâhin-i kâtî'ayı câmi' reddiyyedir ki şân-ı celîl-i İslâmiyet'i delâil-i münevvere-i şer'iyye ve mantıkîyye ile bihakkın ilâ eder." (Çetin, 2018: 63)⁶ Namık Kemal, Renan'ın konferansta söylediklerinin kısa olmasına rağmen içeriğinin birkaç yüz cilt kitap ile çürütölmeye müsait olduğunu, bu sebeple de söylediklerinde tekrara düşme tehlikesinin olmadığını belirtir. Yanında kaynak bulunmadığı için kaynaklardan yararlanamadığını, ancak Renan'ın söylemlerinin kendi içerisinde çelişkili olduğu için kendi kendini çürüten bu düşüncelerin aksini ispat etmek için kaynak kullanmaya da gerek olmadığını vurgular.

⁵ Ernest Renan'a karşı yazılan bu reddiyelerin bazıları için bkznz.: Ertuğrul, A. (2019), Tez ve Antitezler Bağlamında Ernest Renan'a Karşı Yazılan Reddiler, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (Özel sayı), 56-93.

⁶ Çalışmamızda atıflar sadece bu esere yapılacağı için bundan sonraki alıntılarda sayfa numarası verilerek yetinilecektir.

1) Birinci Müdafaa

Ernest Renan'ın iddialarına cevap vermeden önce onun kısa bir özgeçmişini veren Namık Kemal, Renan'ın hayatındaki karmaşanın ve yaşadıklarının bu eseri yazmasındaki amacı ve içine düştüğü çelişkileri açıklaması için bir delil olarak gösterir. Renan'ın sahip olduğu kabiliyetin fark edilmesiyle papaz olarak yetiştirilmek istenir. İbranice, Arapça ve Süryaniceyi öğrenen Renan'ın Arapça konusunda yetersiz olduğunu, hür düşünce ile papazlığı uyuramadığı için o sınıfı terk ettiğini söyler. Ernest Renan'ın asıl ününü yazdığı *İsa'nın Hayatı* adlı eseriyle kazandığı, ancak bu eserinde ortaya attığı iddiaların çürütülmesi için yazılan kitapların bir kütüphane oluşturacak kadar fazladır. Bu tepkilerden sonra da İbranice hocalığından ayrılmak zorunda kalır. Namık Kemal, Ernest Renan'ın özgeçmişi ile ilgili bu bilgilerin onun nasıl biri olduğunu anlamakta yeterli olduğunu düşünür. Bu kısa özgeçmiş onun aşırı inkârcılardan olduğunu göstermek için yeterlidir. Renan Hristiyan âleminde de reddedilen biridir. Namık Kemal, konuşmanın içeriğine girmeden bu kimlikte olan birinin yazdıklarının da "saçma bir şey olması lâzım geleceğine" bir delil olarak sunar. Buradan yola çıkarak da sadece Renan'ın değil Doğu ilimleriyle ilgilenenlerin (oryantalistlerin) de İslamiyet hakkında cahil olduğunu söyler. Bu konuda Türkçeyi çok güzel kullanan Hammer bile *Osmanlı Tarihi* adlı eserinde İslamiyet ile ilgili oldukça cahil ve bilgisizdir. (s. 66, 67) Namık Kemal, öncelikle Avrupa'da önemli bir yere sahip olan Fransa Bilim Akademisi'nin üyesi olan Ernest Renan'ın söylediklerine itiraz etmesinin yanlış anlaşılabilceğini, bilim ve düşünce bakımından kendisinin yetersiz görülebileceğini düşünerek bu konuya açıklık getirir. Onlar kendi alanlarında uzman olsalar bile İslamiyet onların bilmediği, anlayamadığı bir konudur. Bu nedenle Namık Kemal'in iyi bildiği bu konuda Ernest Renan'dan üstün olduğu okura öncelikle belirtilir. Bu konuda Hammer'ın bile İslamiyet hakkındaki bilgilerinin eksik ve yanlış olması da Namık Kemal'e ayrı bir değer katmaktadır. Hammer'ın *Osmanlı Tarihi* kitabından 400 ve 401. Sayfalardan alıntı yapan Namık Kemal, öğle namazının güneşin zeval noktasına geldiğinde kılınmadığını bunun nedeninin bu vakitte "Şeytan'ın güneşi iki boynuzunun arasına alarak âlemlerin sultanının tacı olmak itibarıyla gururlu ve kibirli bir şekilde başına giydiği, fakat Allahü Ekber sadasını duyduğunda bıraktığı" bilgisinin hiçbir hadis-i şerifte bulunmadığını hatta bunu ima eden bir harf bile olmadığını, bu vakitte namaz kılınmamasının vakit girmeden önce hiçbir namazın eda edilmediğini söyler. Bu bilginin Hammer tarafından kullanılması bir "maskaralık" ve "cahilliğin en son derecesi"dir (s. 67 – 68). Sultan 4. Murat, Sultan İbrahim ve Sultan 4. Mehmed zamanlarında "hırs, sefahet ve isyan ve mefsedet şeyâtini semtû'r-res's-i zevale vâsıl olmuşlar idi" diyen bir Osmanlı tarihçisi de yoktur. Kaldı ki böyle bir bilgi Osmanlı tarihçileri tarafından dile getirilmiş olsa bile bu bir inanç olmasını gerektirmez.

İslam hakkındaki bilgisizlik ve cahillığe diğer bir örnekte Avrupa'da Doğu Dilleri ve İslam ilimleri ile meşgul olanların en büyük kaynaklarından olan meşhur D'Herbélot'un "*El-Kur'an*" başlıklı makalesidir. D'Herbélot, bu makalesinde Müslümanları "peygamberlerine tapan Mumammediler" olarak tanımlar. Kur'an'ın çok yüceltildiğini belirten yazar, yaratılışın başlangıcında Allah'ın Kur'an'ı insanlar için belirlediği şeyleri yazarak yedi kat göklerin birinde emaneten koyduğunu buradan da Cebrail vasıtasıyla Hazret-i Muhammed'e sure sure getirildiği bilgisinin hiçbir Müslüman tarafından dile getirilmediğini ve böyle bir inancın da İslam âleminde olmadığını söyler. Namık Kemal, bin üç yüz senedir İslam âleminde yazılan bu kadar eser varken Avrupalı bilim adamlarının bunlardan habersiz olmasına da hayret eder.

Avrupalıların bilgi olmadan fikir sahibi olmalarının sebebini ise Hristiyanların bu incelemelerinde nesnel gerçeklik ile kendi fikir ve düşüncelerini birbirinden ayırt edememeleridir. Onlar İslam dinini araştırırken ellerine geçirdikleri kitapta saldıracak yer

ararlar. Halbuki Müslüman âlimler Hristiyanlık dinini incelerken sadece hükümden düşmüş yönleri tarafsızca ve gerçekleri ararcasına ele alırlar. Avrupalı bilim adamları arasında hiçbir inanca sahip olmayanlar ise bütün dinlere, insan fikirlerinin en ağır esaret zinciri, bilimsel gelişmelerin en kuvvetli engeli olarak bakarlar. Bu düşünce onları hiçbir zahmete katlanmaktan da alıkoymaz.

Müslümanların kendileri dışındakilere küçümseyerek baktığı inancı Avrupalıların yaygın olarak kabul ettiği bir görüştür. Namık Kemal, bu konuyla ilgili olarak Renan'ın konuşmasından şu örneği alıntılar: “Bir Müslüman çocuğu, on on iki yaşına doğru dinle ilgili konuları öğrenmeye başlayınca, o zamana kadar oldukça uyanık iken birdenbire tutucu olur ve soyut bir gerçek zannettiği şeye sahip olmasından dolayı ahmakça bir böbürlenme ile dopdolu olarak, aslında şairlerin altında bulunan bu hâlden dolayı bir ayrıcalığa sahip imiş gibi kendini bahtiyar bilir. Bu çılgınca gurur, İslâm'ın en esaslî fenahıdır” (s.16)

Batı İslam dinini önemsiz gördüğü için de bu dinin inançlarına dair incelemeleri gereksiz bir uğraş olarak görürler. Onla için İslam dini, bazı vahşi toplulukların mezhepleri gibi, eğlence türünden bir uğraştır (s.17). Namık Kemal, bu görüşün yanlışlığını Doğu dillerinde bilgi sahibi olmanın kolay olmadığını ve uğraş gerektirdiğini söyleyerek açıklar. Bu konuda en ileride olan Hammer bile “gidi” kelimesini anlayamadığı için kedi olarak yorumlamıştır.

Namık Kemal eleştirilerinin bu ilk bölümünde Ernest Renan'ın söylemlerinden daha çok genel olarak onun sahip olduğu ve Batı'da yaygın olan bakışın yanlışlığını ispat etmeye çalışır. Sadece Renan değil, Doğu'yu ve özelde İslam dinini anlamaktan çok uzak olan bu bilim adamlarının söylediklerinin de dikkate alınmayacağı görüşünü vurgular.

2) İkinci Müdafaa

Namık Kemal, eleştirilerinin bu kısmında Ernest Renan'ın bazı kavramları değiştirmesi ve yeniden tanımlamasının yanlışlığı üzerinde durmaktadır. Batılı bilim adamları bu konuda da zahmetsiz ve tamamen kendilerinin yorumladığı gibi bir öğreti içerisindedir. Renan da Arapçayı kendi gramer kitaplarından değil kendi istediği gibi bir gramer oluşturarak bildiğini zannettiğini söyler. “Feylesof” kelimesi için Renan, “Araplar'ın kesr-i fa' (f harfini kesre ile okumak ‘fi’) ve imâle-i yâ (y harfini uzatarak okumak) ve sükûn-ı lam (lam harfinde duraksayarak cezm ile okumak) ile söylediklerini ifade eder. Gramer konusunda Batı bilim adamlarının çok eksik olması ve öğrenemedikleri bu diller hakkında kendileri yeni bir dil uydurmasına örnek olarak Namık Kemal, Paris'te katıldığı bir Türkçe dersini gösterir. Buna göre derste geçen birkaç Türkçe kelimeyi duymamış olsa başka bir dil olduğunu zannettiğinden bahseder. Dil konusundaki bu eksiklik, onların anlamadıkları her şeyi gevezelik olarak görmelerine neden olur. Bilmedikleri bir dilde yazılan bir eseri yüzeysel bir şekilde incelemeleri de onların bu eserler hakkında söylediklerini geçersiz kılmaktadır. Namık Kemal, Avrupa'da İslam dillerini gerçekten bilen ve öğrenen bilim adamlarının da olduğunu ancak bunların bilmeyenler gibi İslam dinini kötülemek için eser yazmadıkları tespitini yapar. Ernest Renan da dil eksikliğinden dolayı bilmediği bir dilde yazılan eserleri anlayamamış ve düşman olmuştur (s. 18)

Namık Kemal bu bölümde henüz kitabın içeriğine geçmeden bu kadar hatanın olmasını gerek Ernest Renan'ın gerekse akranlarının mahiyetlerini gösterdiğini söyleyerek kitabın içeriğine geçer.

3) Üçüncü Müdafaa

Renan, konferansına bazı kavramlardaki karışıklığı gidererek konuşmasına başlamak istemektedir. Genel olarak Namık Kemal bu isteğin nereden kaynaklandığına dair açıklamalarını ilk bölümde dile getirir. Burada ise daha ayrıntılı bir şekilde üzerinde durur.

“Kavimlerin hep aynı özellikte kalmadığı” düşüncesi ile söze başlayan Renan’ın bu yaklaşımını Namık Kemal alaycı bir şekilde eleştirir. Bu herkesin bildiği bir gerçek olmasına rağmen Renan bunu kendisi keşfetmiş gibi dile getirmektedir. Arap bilgi ve kültürü, Arap Medeniyeti, Arap bilgeliliği ve felsefesi ve Arap sanatları, İslam bilimleri, İslam Medeniyeti ifadelerinde var olan karışıklığı gidermek düşüncesi de Renan’ın bu kavramları kendi istediği gibi yeniden tanımlayarak bir bütünlük oluşturmaya istediğinden kaynaklanır. Bu kavramlardaki karışıklık Renan’a göre zihinlerde birtakım karanlık fikirler ve buna bağlı olarak da ağır hatalar doğmasına neden olmaktadır. Böyle bir karışıklıktan bahseden Renan, bu iddiasını ispat etmek için herhangi bir delil de sunmaz. Namık Kemal, onun bir delil sunmamasını garip karşılamamak gerektiğini Batılıların delile dayanmayan iddialarında sadece “ben söylüyorum” diyerek kendi söylediklerini tartışmasız gerçek olarak kabul ettiklerini belirtir (s. 20).

Renan delil göstermediği konularda İslam dininin soyut öğretilerinin Doğu insanları için yeterli olduğunu bunun nedeninin ise bu kavimlerin zihinsel yetersizlikleri olduğunu söyler: “Zamanımızın ahvâlinden biraz malûmatı olan zevâtın kâffesi memalik-i İslamiyyenin tedenniyât-ı hâzırasıyle, tahsil ve terbiyelerini mücerred İslamiyet’ten istinbat eden akvâmın kabiliyyât-ı zihniyece hiç hükmünde olduğunu vâzıhan müşahade etmektedirler. Şark ve Afrika taraflarında olanlar, bir mü’min-i sahihin fikrini tahdid eden ve başını ihata ile fûnûna daima mesdûd ve bir şey öğrenmek veya bir fikr-i cedide açılabilmek kabiliyetinden mahrum eyleyen bir nevi demir daire içinde mahsurdurlar” (s. 73).

Müslümanların fen ve sanata daima kapalı olmaları, bir şey öğrenmek veya yeni bir fikre açılabilmek kabiliyetinden mahrum olmalarını bir tür demir daire içinde sıkışıp kalmış olmaları ile açıklayan Renan’ın bu ifadelerini Namık Kemal saçma olarak niteler. Bu düşünceleri okuyan biri çıkacağını düşünmesi bile Renan’ın safça bir güven içerisinde olduğunu bir göstergesidir. Müslümanların böyle bir demir halka ile zihinlerinin kapalı olduğuna dair en ufak bir delil olmadığını söyleyen Namık Kemal, İslam âleminde her türlü eksiklik ve imkansızlıkla eğitim gören insanların daima üstün gelmelerini Renan’ın açıklayamadığını söyler.

4) Dördüncü Müdafaa

Bu bölümde ise Renan’ın matematik ve tabiat ilimlerine ilgi duyanların İslam’dan uzaklaşmış olan kişiler olduğu iddiasını ele alır. Müslüman ilim adamlarından tabiat ve matematik gibi ilimlerle uğraşanların İslam dininden uzak olmak bir yana herkesten daha sağlam bir inanca sahip bulunduğunu belirten Namık Kemal, bunun nedeni olarak örnek olarak aldığı ilim ve fenne dair Kur’an’dan alıntılacağı ayetleri gösterir.

5) Beşinci Müdafaa

Namık Kemal bu bölümde tekrar geriye dönerek Renan’ın İslam çocuklarının on on iki yaşından sonra İslam’ı öğrenmeleriyle birlikte tutucu olmaları iddiasına cevap verir.

İnsanların inandıkları dini yüce görmelerinin sadece Müslümanlara has bir özellik olmadığını aynı düşünceye diğer din mensuplarının da sahip olduğunu söyleyen Namık

Kemal, hangi inanç olursa olsun insanların kendi inandıklarını diğer inanç sistemleri ile eşit ya da daha aşağı görmesinin mantıksızlığı üzerinde durur. Renan'ın meseleye bu tarzda yaklaşımı, Namık Kemal için bir zihin karıştırma düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

Renan konuşmasında bir taraftan Müslümanların kendilerini diğer dinlerin mensuplarından üstün gördüklerini belirtirken konuşmasının devamında Müslümanların dini uygulamalarının sadeliği nedeniyle kendilerini diğer dinlere göre bir aşağılama düşüncesi meydana getirdiğini belirtir. Namık Kemal burada İslam ile diğer semavî dinler arasındaki fark üzerinde durur. Hristiyanlar ya da Yahudiler İslam dinini Hak bir din saymazken, Müslümanlar, Hristiyanlık ve Yahudiliği Hak din saymakla birlikte sadece hükmünün kalmadığına inanırlar. Namık Kemal, böyle bir düşünceye sahip olan Müslümanların suçlanmasının yanlışlığı üzerinde durur.

6) Altıncı Müdafaa

Renan'ın Müslümanların Cenâb-ı Hakk'ın ilerleme ve kuvveti kendi Zatına ait özelliklerden farklı olarak dilediğine verdiği inancı dolayısıyla Avrupa dinini aşağı görmesi iddiasına karşı Namık Kemal mantık yürütme yoluna gider. Bunun bir hikmet gereği olduğuna inanmanın nasıl yanlış bir inanç olarak kabul edilebileceğini sorgular. Renan, yüksek makam ve kuvvetin ancak bilgi, kültür ve kabiliyet ile elde edildiğini söylemesi İslam inancındaki hikmeti yok saymasından kaynaklanmaktadır. Renan "bilgi, anlama, güç ve iktidar" denklemini savunurken Namık Kemal, bilginin sadece güç elde etmek için eğil hikmet için de elde edildiğini söyler. Bu konu Batı ve Doğu arasındaki bilgi felsefesi arasındaki en temel ayrışmadır. Halbuki Avrupalı bilim adamlarından Descartes, Pascal, Copernic, Galile'nin bilimle uğraşması bu mantıkla nasıl açıklanabilir? Namık Kemal verdiği bu örneklerle Renan'ın içinde düştüğü çelişkiyi açıklar. Bu iddiasında Renan İslam âleminde hiçbir âlim çıkmamıştır, tarzında bir iddia da ortaya atmamaktadır. Namık Kemal, Renan'ın bu düşüncesini tuhaflık olarak nitelendirir (s. 26).

Renan, konuşmasında Müslümanların her türlü yüksek makam ve kuvveti, bilimi Allah'tan bildiklerini söyledikten sonra insanların hangi kavimden ve milletten olursa olsun Müslüman olduktan sonra kavmiyetlerini kaybettiklerini Müslüman kimliği altında toplandığını söyler. Namık Kemal bu ikisi arasında nasıl bir bağ kurulduğunu sorgular. Bu birbirinden tamamen kopuk iki konunun Renan tarafından sebep sonuç ilişkisi içerisinde sunulmasını Namık Kemal bir yazarın değil kitlelere hitap ederken uyuklarken sayıklama olarak bile böyle saçma bir şeyi dile getiremeyeceği şeklinde eleştirir (s. 25). Kaldı ki hangi din olursa olsun o dinin mensupları için önce dinleri daha sonra kavmiyetleri gelmektedir. Namık Kemal burada Renan'a yönelttiği soruda İslam dininin insanları uyuşturan kavmiyetçilikten uzak tutmuş olmasını ya da tamamen kavmiyetçiliği ortadan kaldırmış olmasının ne zararı olduğunu sorgular. Burada aynı zamanda Namık Kemal'in kavmiyetçiliğe insanları uyuşturan bir düşünce olarak baktığı da anlaşılmaktadır.

7) Yedinci Müdafaa

Ernest Renan, konuşmasında İran için ayrı bir önem gösterir. İran'ı İslam âleminde ayırarak bu farklılık sebebiyle ilim ve sanatta daha önde oldukları iddiasını dile getirir: "Bu hâlden yalnız İran müstesna olarak özel fikrini muhafaza edebilmiştir. Çünkü İran, Müslümanlar arasında özel bir yer edinmiştir. İranlılar Müslümanlıktan birkaç kat fazla Şiidir" (s. 26).

Renan'ın bu iddiasına karşılık olarak Namık Kemal, öncelikle birkaç kat fazla Şilik ifadesi üzerinde durarak üslup olarak eleştirdiği iddiayı manasız bir söz olarak değerlendirir. İçerik

olarak da Şiiliğin sadece İran'da değil, diğer İslam ülkelerinde de görüldüğünü söyler. İran'da Şiilik üç asır önce başlarken birçok İslam ülkesinde İran'dan birkaç asır önce başlar. Kaldı ki Şiiliğin İran'da yerleşmesi için yüzbinlerce insanın kanı dökülür. Bu tarihi gerçekler karşısında Renan'ın ifadelerine karşı Namık Kemal, daha söylenecek bir sözünün olmadığını belirtir.

8) Sekizinci Müdafaa

Ernest Renan, geçmişte İslam medeniyetinin çok parlak olduğunu, âlimler, hakimler yetiştirdiğini ve asırlarca Hristiyanlık âleminin hocası olduğunu kabul eder. Ancak onun iddiası bundan sonraki düşünce tarzıdır. İslâm âleminin eskiden olduğu gibi şimdi yeniden neden olmasın tarzındaki bakış açısının yanlış olduğunu düşünür. Aynı zamanda "Doğru olarak İslam ilimleri veya hiç olmazsa, İslam tarafından kabul edilmiş ve benimsenmiş bir ilim var mıydı?" (s. 27) sorgulamasını yapar. Renan, bir dönem ilim ve sanatta İslam âleminin üstün olduğunu kabul ettikten sonra bu geçici üstünlüğün kendince nedenlerini ve kaynaklarını göstermeye çalışır. Bunu yaparken de tarihi bilgilerden değil önyargılardan hareket eder.

İslamiyet'in birinci asrının ilim ve felsefeye en fazla kayıtsız kalındığı dönem olarak tanımlayan Renan, bunun sebebi olarak da "birkaç asırlar devam eden ve Arapların vicdanını tevhidin çeşitli yolları arasında tereddüte bırakan mezhep çatışmaları" olarak gösterir. Namık Kemal ise öncelikle İslamiyet'ten önce Araplar arasında tevhid inancının olmadığını ve bahsi geçen mezhep çatışmalarına dair tarihi bir kaynak olmadığını ifade eder. Bu bilgi Renan'ın ortaya attığı gerçek olmayan bir uydurmadır.

Müslümanlar arasında ilk yüzyılda ilimin yaygın olmamasını Namık Kemal iki şekilde açıklar. Eğer ilimden kastedilen sadece matematik ve fen ilimleri ise bunun doğru olduğunu ancak İslamiyet geldiğinde insanların zaten bu ilimlere sahip olmadığını belirtir. İslamiyet'in geldiği toplumda bu ilimlerin bilinmiyor olması İslamiyet'in bu ilimlere karşı olduğu sonucunu da ulaştırmaz (s. 27). Felsefe konusunda da Namık Kemal, Muhammed bin Hasan Musevî'nin *Nehcü'l Belâğa* adlı eserini gösterir.

Diğer bir iddia ise Bedevilerin şair oldukları ancak âlim olmadıklarıdır. Renan bu iddiasından sonra İslamiyet'in fikirlerin araştırılmasını ve ayrıntılı çalışmaları harap edeceğine dair başka bir iddiada bulunur. Abbasilerin halifeliği ele geçirmesi ile birlikte İslamiyet'in merkezinin de değiştiğini bu değişikliğin ise İran'ın Sasaniler Devleti medeniyeti olduğunu iddia eder. İslamiyet'in bu yüzyılda üstünlüğü kendisinden değil Sasani Devleti'nin medeniyetinden kaynaklanmaktadır. Bu dönemde İran Şahı Husrev'in Hind'in kitaplarını tercüme ettirmesi ve halkın çoğunluğunun Hristiyan olması nedeniyle Yunan ilim ve felsefesini bilmeleri bu üstünlüğün asıl nedenidir. Renan Şehnâme'de Rüstem'in köprü yaptırmak için bir Hristiyan mezhebi olan Nastüriler'den yardım ettiği örneğini gösterir. Abbasiler'in başa gelmesi ile birlikte İran medeniyeti İslam medeniyeti olarak gösterildiği için bir üstünlük var gibi gözükmektedir. Bunun böyle olmadığını ise Abbasiler'in kurucusu Ebû'l-Abbâs'ın etrafındaki kişilerin İranlı olmasını gösterir. Danışmanlık yapan bu kişiler İslamiyet'i çok geç ve kanaat etmeyerek kabul eden Bermekiler ve onların etrafında yer alan Hristiyan olan Nastürilerdir (s. 30 – 31).

Renan'ın bu iddialarına karşı önce usul itirazında bulunur. Renan bu bilgileri İslamiyet'in bilime engel olduğu iddiasını savunmak için vermektedir. Ancak söylenenler bu iddiayı desteklememektedir. İçerik olarak da Namık Kemal Sasanilerin ancak otuz kırk yıl hüküm sürebildiklerini, İslamiyet'in doğuşu ile durakladığı bilgisini verir. İslam merkezi Şam'da iken de hikmet ve medeniyetin çok gelişmiş olduğunu söyleyen Namık Kemal, madem Yunan kitaplarından bu kadar tercime yapıldıysa İslamiyet'in neden Yunan

medeniyetinden değil de Sasaniler'in medeniyetinden etkilendiği konusundaki çelişkiyi dile getirir. Renan'ın bu konudaki iddialarının da Namık Kemal delilsiz sadece bir iddia olabileceğini belirtir. İran'ın o dönemde ilmi ve edebî olarak gelişmiş olduğuna dair bir delil de bulunmamaktadır. Bu kadar ilim ve fende ileri bir medeniyetse neden bir köprü yapımı için başka dinin mensuplarından yardım istemiştir? (s. 32).

Namık Kemal, Renan'ın bu söylemleri karşısında tam aksi örnekleri verir. Abbasilerden birinci olarak halifelik iddiasına kalkışan İmam İbrahim'in Araplardan kimseyi bırakmalarını onların ilim ve zekalarıyla kendisine engel olabileceğini söyler. Tarihi olarak nakledilen bu bilgi karşısında Renan'ın söyledikleri delilsiz bir iddiadan ibarettir. Sasanilerin çoğunluğunun Hristiyan olduğu bilgisi de yanlıştır. Namık Kemal böyle bir bilgini doğru olduğunda bu devletin bağımsızlıklarını Doğu İmparatorluğu karşısında nasıl korumuş olabileceğini sorgular. Renan'ın Bermekilerden bahsederken sadece Bermek'in oğlunun Müslüman olduğunu bu nedenle Bermekilerin İslamiyet'i geç kabul ettiklerini bu inancın da sadece görüntüden ibaret olduğunu gerçekte Bermekilerin Müslüman olmadığını iddia eder. Namık Kemal bu iddiaları ortaya atan Renan'ın bu bilgileri nasıl elde ettiğini merak eder. Çünkü Renan bu konuda herhangi bir delil sunmamaktadır. Tarih kitaplarında da böyle bir bilgiye rastlanmadığını söyleyen Namık Kemal, bu bilginin doğru olması durumunda Bermekilerin böyle bir durumda halk ve diğer devlet büyükleri tarafından lanetleyeceklerini bu işi de kendilerinden on bir asır sonra gelecek Renan'a bırakmalarının söz konusu bile olamayacağını söyler. Bununla birlikte Abbasiler içerisinde Bermekilerin önemli görevlere gelmeleri de belli bir dönemde olmasına rağmen Abbasiler hüküm sürdükleri dönemde ilim ve sanatta oldukça ilerlemişlerdir. Bu ilerleme Bermekilerle sınırlı değildir (s. 33).

Namık Kemal, Renan'ın İslamiyet'in ilim ve sanata değer vermediği iddialarına karşı Kur'an'dan ayetlerle⁷ ve hadislerle karşılık verir. Bu ayet ve hadislerin İslamın bilime verdiği önemi ispat etmek için yeterlidir. Ayet ve hadislerle İslam dininin ilime önem verdiği görülmekte iken Renan'ın dini emirlerden uzaklaşmadıkça Müslümanların gelişemeyeceği iddiasını Namık Kemal "karanlığın gitmesini güneşin batmasına bağlamak kadar saçmalığı apaçık bir maskaralık" (s. 35) olarak nitelendirir. Müslümanların bu ayet ve hadislerdeki emirlere uymamasından doğan geriliklerini de İslam dinine atfetmek da hatadır. Namık Kemal burada hatanın dinde değil dinin mensuplarında olduğunu vurgulamaktadır.

Renan'ın diğer bir iddiası ise yine Abbasiler döneminde Bağdat yönetiminin Hristiyanların elinde olduğu ve Abbasilerin Arapçayı reddederek kaldırmak istediğidir. Namık Kemal, bu iddiaya karşı tarih kitaplarını referans olarak gösterir. Abbasi yönetiminde devlet yöneticilerinin her birinin isimlerinin kayıtlı olduğunu ve bunlar içinde Hristiyan biri olduğuna dair bir kayıt olmadığını söyler. Abbasilerin halifeliği elinde bulundurduğu bir sırada mensup oldukları dinin dilini reddetmeleri de mantıken izah edilemeyecek bir durumdur (s. 35).

Renan tarihi kişiliklerin de inançlarını sorgular. Bunlardan Hârûn-ı-Reşid, Me'mûn, Seffâh ve Mansûr'un İslamiyet'e inanmadıklarını iddia eder. Yine tarihi kaynakları referans gösteren Namık Kemal, Harun'un saltanatının çoğunu savaşta ve hacda geçirdiğini Me'mûn'un ise tâbi olduğu Mutezile mezhebini öne çıkarmak için baskı ve zorlama yapmasının ve kendisinden sonra evlatlarından birini değil de İmam Rıza'yı veliaht olarak göstermesinin onların inancını ispat ettiği belirtir (s. 36). Renan'ın bu dört padişahı gerçeğe aykırı bir tarzda İslamiyet'e inanmadıklarını söyleyerek İslamiyet'in bilim ve eğitime engel olmasını bağdaştırması ise anlamsız, garip ve hafifliktir (s. 37). Bağdad'a Kayravân'dan

⁷ Namık Kemal'in burada zikrettiği ayetler: Bakara Suresi 269, Lokman Suresi 12, Mücadele Suresi 11, Zümer Suresi 9, Tâhâ Suresi 114).

gelen bir zâtın “Biz buraya akıl yürütmeler üzerine konuşmak için geldik. Bize Kur’an ve Hadis’ten çıkarılmış deliller getirmeyiniz ki onlara imanımız yoktur” (s. 37) dediğini söyleyen Renan’ın bu iddiasına karşılık olarak ise Namık Kemal, devlet adamlarının akla uygun şeyleri korumak istemesi şeklinde açıklar.

Namık Kemal, İslam dini içerisinde görülen mezhep çatışmalarının da dinin izin verdiği bir şey olarak yorumlar. Din izin vermemiş olsa dini kurallarla yönetilen devletlerin idarecilerinin böyle bir karışıklığa izin vereceklerini düşünmenin de mümkün olmadığını ekler.

9) Dokuzuncu Müdafaa

Bu bölümde Namık Kemal, Renan’ın “Arab’ın ulaştığı bilim aşamaları” ile ilgili iddialarını yanıtlar. Arapların filozof kelimesini filizûf demeleri ve bu tabirin ise zındık sözü kadar tehlikeli bir unvan olarak çoğu ölüm ve işkenceyi beraberinde getirdiği iddiası bu bölümde Namık Kemal’in cevapladığı iddialardır.

Namık Kemal, Yunanlıların da Sokrat’i, tevhid inancında bulunduğu için idam ettiğini, İtalyanların Galilee’yi idama yakın işkence ile cezalandırdıklarını, Fransızların Jean Jacques Rousseau’nun *Emile* kitabını yakıp kendisini sorgulayıp tutuklamak istedikleri örneklerini verir. Batı’da bu örnekler varken tarihler Araplar içerisinde felsefe ile uğraştığı için idam edilen, işkenceye uğrayan kimse yoktur. Renan, Kind, Fârâbî ve İbn-i Sinâ’nın hayat hikâyelerini bilmesine rağmen bu iddiayı kasıtlı bir şekilde ortaya atmaktadır (s. 39). Aynı zamanda Endülüslülerin de ilimle uğraştıklarını bilen Renan, bu konuda herhangi bir şey söylememeyi tercih eder. Bu, onun bu konuda ne kadar yanlı olduğunu da bir göstergesidir (s. 39).

Ernest Renan, iddialarında tarihi bir bilgi ile değil sadece kendi önkabulleri ile hareket eder. Arap felsefesi diye bir kavramın olmadığı gerçekte bunun “Sâsânî ve Yunânî felsefesi” denmesinin doğru olduğunu iddia eder. Namık Kemal, Renan’ın bu konuda çelişkide olduğunu söyler. Arap felsefesini reddeden Renan, Arab bilimi yerine Sâsânî bilimi ya da Sâsânî ve Yunan biliminin karışımı olan bir bilimi mi kabul ettiği net değildir. Namık Kemal’e göre Arapların bilim ve felsefeyi onlardan almış olsa bile kendilerini geliştirmesi mümkün olup olmadığı da Renan’a sorulmalıdır. Çünkü Avrupa ilim ve felsefesi de Yunanlılardan alınmıştır. Bu durumda onların da ilim ve felsefede ilerlemeleri söz konusu değildir (s. 40).

Namık Kemal, Renan’ın çelişkili ifadelerini kendi içerisinde kıyaslar. Önceki bölümlerde Renan’ın İslam’ın birinci asırdan sonra ilim ve felsefeden uzak kaldığını iddia etmesine karşılık bu bölümde İbnü’r-Rüşd’ün çalışmalarından bahsetmesi çelişkili bir durumdur. Namık Kemal, Abbasilerin doğuşunu hicri 132 senesi olduğunu İbnü’r-Rüşd’ün ise 595 ya da bir rivayete göre 603’te vefat ettiğini bu iki tarih arasında üç asırdan fazla bir sürenin olduğunu söyler. Renan, değerlendirmelerinde bu tarihlere dikkat etmez. İbnü’r-Rüşd’ün hayatı ile ilgili verdiği bilgiler de tarih kitaplarındaki bilgilerle örtüşmemektedir (s. 41).

Müslümanların felsefeye önem verdiğini, Miladi 1200 senesinden sonra İslam âleminde felsefenin tamamen ortadan kalktığı iddiasını da Namık Kemal, İbn-i Sina ve İbnü’r-Rüşd’ü örnek vererek çürütür. Çünkü İbn-i Rüşd iki İslam devletinde başbakanlık, İbnü’r-Rüşd ise iki İslam devletinde baş kadılık yapmış kişilerdir. Bu bilgi felsefenin İslam ülkelerinde aşağılanmış olduğunu değil tam tersi baş tacı edildiğini göstermektedir (s. 42). Fatih Sultan Mehmed’in Fatih Camii etrafına inşaa ettirdiği tıp medreseleri ve şerefli camilerin her birinde felsefe derslerinin okutulması da Renan’ın iddialarını çürütmektedir.

Namık Kemal, Doğu ve Batı dünyasında iki farklı felsefe olduğu, Renan'ın kastettiği felsefenin Batı öğretisinde olan felsefe olduğuna dair gelebilecek itirazları da yanıtlar. Renan, iddialarında bu ayrımı yapmamış Arap felsefesinin olmadığından bahsetmektedir. Felsefe kitaplarının yakıldığı Astronominin ise kible tayini yapacak kadar olduğu iddialarını da cevapsız bırakmaz. Doğu'da kitapların yakılıp tahrif edildiğine dair bir bilgi olmamasına rağmen Batı'da Haçlı mutaassıpları, Doğu'da Tatar müşriklerinin kitap yakıp tahrif ettiği bilinmektedir. Aynı zamanda Müslümanlar namaz vakitlerinin tayininde de astronomiden yararlanmaktadır (42). Hicrî 823'te Uluğ Bey'in yaptırdığı rasathane, Kanuni Sultan Süleyman zamanında Osmanlı donanmasının İspanya sahillerine bir taraftan Hind sahillerine kadar ulaşmaları astronomi bilgisinin İslam devletleri için ne kadar kullanılabilir bir bilgi olduğunu göstermektedir (43). Namık Kemal bu örnekleri verse de yazdığı diğer makalelerde gücünü astronomiden alan bir toplum kavramına inanmadığını çok açık bir biçimde ifade eder (Mardin, 2010: 361).

Renan'ın iddiasının aksine Hristiyan âleminde astronomi aleyhine yaşanan olaylar daha fazladır. Namık Kemal, Voltaire'in, İsveç kralı On ikinci Charles'in zamanının tarihinde yazdığı Rusyalıların güneşin tutulacağını haber veren İran sefirinin kâtabinin Moskova'da yakılmak istenmesini örnek olarak gösterir. Bu örnek de gerçekte İslam âleminin değil Hristiyan âleminin astronomiye olan düşmanlığını ispat etmektedir (s. 43).

Diğer bir iddia ise Miladi 1200 senesinden sonra İbn-i Haldun gibi birkaç nadir istisnadan başka bir bilim adamının çıkmadığıdır. Namık Kemal bu iddiaya İbn-i Haldun'un çağdaşları olan Sa'deddinleri, Seyyidleri ve onlardan sonra gelen ve isimleri tarih kitaplarına sığmayacak kadar çok olan bilim adamlarını gösterir (s. 44). İslam dinin ilim ve felsefeye engel olduğu düşüncesini gerek bu isimler gerekse âyet ve hadisler ispat etmektedir. İslam âleminde yazılan bu eserleri ise Hristiyan olan Salîbîleri, Tatarlar yakıp mahvetmişlerdir (s. 44). Namık Kemal, Renan'ın bu iddiaları ortaya atmasının onun Doğu dünyasını tanıyor olma şöhretini de kaybettiğini belirtir. Aynı zamanda Renan'ı, menfaat güdüsüyle yazdığı *Mohammed* isimli eserinde yazdıkları ve "pa" harfinin Arapçada olduğunu söylemesi ile kendisini maskara yapan Voltaire'ye benzetir.

Ernest Renan, bu iddialarından sonra Arapların meydana getirdiği ilim ve felsefenin sadece dil ile irtibatlandırılabilirliğini İbn-i Sina ve İbnü'r-Rüşd'ün Araplığını Bacon ve Spinoza'nın Latinliği türünden olduğunu dile getirir. Namık Kemal bu iddiayı da kendi içinde çürütür: "Bir milletin görkemli, parlak devrinde, nesil bakımından o millettense de olsa bile "din ve eğitim bakımından birlik dairesine girmiş olan" zatlar ile "başka bir kavme mensup olduğu ve o kavmin dilini söylediği halde mahvolmuş bir kavmin diliyle kitap yazan" insanlar arasında bir ilgi aramak, felsefeden bahseden bir zata yakışır münasebetsizlikten değildir" (s. 45).

Renan, İslam âlimlerini İslam dini ile irtibatlandırmamak için milliyet farklılığı iddiasını ortaya atar. Ona göre Kindî haricindeki bilim adamları Arap değildir. Ancak bu iddia için de herhangi bir delil sunmaz. İslam bilim ve felsefe adamlarının Arapça kullandıkları için kendilerini ifade etmekte yetersiz kaldıklarını bu nedenle kötü yazdıklarını söyler. Namık Kemal ise Arapçanın gerek edebî eserlerde gerekse ilahiyat bilimlerinde yazarların kendisini ifade etmek için zengin bir dil olduğu için bu bilimlerle ilgilenenlerin de bu görüşte olduğu bilgisini verir (s. 46). Bu iddiadan yola çıkan Renan, milliyetçilikten dem vurduktan sonra oluşturulan bilim ve felsefe eserlerinin Müslümanlıkla ilişkilendirilmesini doğru bulmaz. Çünkü ona göre Müslümanlar bu bilim ve felsefeye hep karşı çıkmışlardır. Namık Kemal bu iddiaya da daha önce söylediği âyet ve hadisleri delil olarak sunar (s. 47).

Renan'ın çok sık örnek olarak gösterdiği Me'mun'un lanetlenmesi hadisesi ise tarihi bilgilerle uyuşmamaktadır. Me'mun'un İslam âlemi tarafından lanetlenmesi, felsefe nedeniyle değil, mutezile mezhebini baskı ve zorla kabul ettirmeye çalışması ile ilgilidir. Namık Kemal bu bilginin Fransız Doğu bilimci D'Herbelot'un *Doğu Kütüphanesi* adlı eserinde görülebileceğini belirtir. Namık Kemal bu reddiyelerinde özellikle Batı'dan örnekler getirerek reddiyelerini yine Batı kaynakları ile ispat etmeye çalışır. Me'mun'un döneminde büyük bir musibetin gelmemiş olması Müslümanların Me'mun'un bu kötülükleri karşılığında gelmiş olmasına inanması sonucunu da doğurmaz. Böyle bir musibet gelmiş olsaydı Müslümanlar bu musibet için Me'mun'u suçlardı. Ancak Renan bu şekilde iddiasını sağlam temellere dayandırabilirdi. Bu hadisenin olmaması Renan'ın iddialarını boşa çıkarmaktadır.

10) Onuncu Müdafaa

Renan, konferansında "bazı imamların tahrikiyle çıkan fitneler üzerine felsefî kitapların yakıldığı ve filozofların idam olunduğu" şeklindeki iddiasını sık dile getirir. Namık Kemal bu gibi hadiselerin İslam âleminde az da olsa görüldüğünü ancak bunun sebebinin felsefe olmadığını, mezhep çatışmaları dolayısıyla bir mezhep aleyhine yazılan kitapların yakıldığını ifade eder. Ancak aynı dönemde cuma günü et yemek suçundan Avrupa'da adam yakıldığını da sözlerine ekler (s. 48). Namık Kemal halen filozof da olsa din aleyhinde yazılar yazan kişilerin Avrupa'da cezalandırıldığını belirtir. Bunun en güncel örneği de Renan'ın kendisidir. İsa'nın Hayatı adlı eserini yazdıktan sonra görevinin terk etmek zorunda bırakılmasıdır (s. 48).

Ernest Renan, İslam tarihini ikiye ayırır. Miladi 12. Asra kadar olan birinci devir, bir çeşit Protestanlık hükmünde olan Mutezile mezhebinin etkisi ile İslam'ın zayıfladığı dönem, Miladi 13. Asırdan sonrası ikinci devir olarak Berber ve Tatar kavimlerinin elinde taassuba düşülen dönem (s. 49). Namık Kemal, mutezile mezhebinin büyük günah işleyenleri Müslüman saymama inancından dolayı Renan'ın iddia ettiği gibi bir mutedil mezhep olmadığını söyler. Renan'a gör intizam bulunmayan birinci dönem tarihi olarak incelendiğinde dini hükümlerin derlenip toplandığı bir dönemdir. İkinci dönem ki o dönem ağırlıklı olarak Osmanlı ile anılmaktadır. Bu dönemde de taassup yoktur. İslamiyet taassuba izin vermeyen bir dindir (s. 49).

"İslam'ın sonra gelen bağluları daha güçlü bir iman sahibi oluyor" iddiasına da hiçbir Müslümanın selef-i sâlihinden daha üstün olduğunu söyleyen hiç kimsenin olmadığını, olsa bile bunun bir eksiklik değil tam aksine güzel bir şey olduğu şeklinde cevaplandırılır. Diğer bir iddia ise İslamiyet'in ruhani bir kuvvet ile hükümeti birbirinden ayırt etmenin imkânsız olduğu bunu yapabilen sadece İspanya'nın Engizisyonudur. Namık Kemal bu iddiayı da Ehl-i Sünnet tarihini işaret ederek cevaplandırır. İslam tarihinde Hristiyan tarihinde görülen Saint-Barthélemy vak'ası gibi bir mezhep faciasına rastlanmamıştır. Konuşmanın devamında ise Renan Papalık ile İslamiyet'i karşılaştırarak papalığın zulmü küçük bir ülkeyi kapsarken İslamiyet'in zulmü dünyanın geniş bir bölümünü kapsadığını söyler. Bu iddia da papalığın hüküm sürdüğü ülkelerdeki tarihlerin incelenmesi ile çürütülecektir (s. 50).

Renan, İslamiyet'i müdafaa eden hürriyet taraftarlarının da Müslümanlığı bilmediklerini, İslamiyet'in ruhanî ve dünyevî hükümeti birbirinden ayırmadığı için bir inanç saltanatı kurduğunu, bunun da insanlığın şimdiye kadar tahammül ettiği zincirlerin en ağırlığı olduğu iddiasındadır. Namık Kemal, İslamiyet'in hüküm ve kurallarının akla ve mantığa uygun olduğunu, ancak Yunanistan, Roma ve Avrupa filozoflarının ortaya koyduğu hüküm ve kuralların insanlığı nereye sürüklediğinin ise ortada olduğunu söyler. İslamiyet, insanların

toplumsal yaşamda ihtiyaç duydukları her türlü kuralı da eşit bir şekilde belirtmektedir (s. 51). Namık Kemal, İslamiyet'in ortaya koyduğu tüm hukuk kurallarının Batı'nın ortaya koyduğu hukuk kurallarından ayrılmadığını tek farklılığın İslamiyet'in kurallarının dini bir temele dayandığını söyler. Bu ifade de Namık Kemal, bilinçaltında Avrupa'nın hukuk kurallarını kabul eder, ancak bu kuralların İslamiyet ile örtüştüğü şeklinde bir savunma yapar.

Avrupa'da rahipler, siyasete karışarak halka zulmettikleri için daha sonradan din ve devlet işlerinin ayrılması bir zorunluluk haline gelir. Namık Kemal burada akıl ve mantığı ön plana çıkararak bir hükmün sadece dinden gelmesi nedeniyle atılmasının mantığa uygun olmadığını ifade eder (s. 52).

Müslümanlar arsında hikmetin varlığına bir süre tahammül edilmesinden dolayı ortadan kaldırılamamasını Şiilerin arkasında zabıta görevi yapan Hristiyanlara bağlayan Renan'ın bu iddiası da tarihi gerçeklik içinde çürütülmektedir. İmamların güç ve iktidarı kaybettiklerinde felsefenin de ortadan kaldırılabilceği kesin iken tarihte böyle bir olaya rastlanmamaktadır (s. 52). Namık Kemal, İslam tarihinde hiçbir yönetimin zabıta işlerini Hristiyanlara bırakıldığına dair bir kayıt bulunmadığını da belirtir.

Renan'ın İslamiyet'in zayıf olduğu zamanlarda, hürriyetin ise kuvvetli olduğu zamanlarda şiddet gösterdiği iddiası da bir varsayımdan ibarettir. İslamiyet felsefi, fikri, bilimsel gelişmeleri engeller. Renan kendisinin ne zaman bir camiye girse şiddetli bir vicdan heyecanından ve de Müslüman olmadığı için üzüntü duyduğunu söyler. Fakat aynı zamanda İslamiyet'in insan fikri için zararlı olduğunu da eklemekten geri durmaz. Şeyh Rifâa'yı örnek olarak gösteren Renan, Paris'ten geri döndükten sonra onun Avrupa'nın bilim ve sanatlarını "Tabii kanunların sonsuzluğu" temeline dayalı olduğu için dine aykırı saydığı bilgisini verir. Bu örnek Renan'ı vahiy üzerine kurulu dinin özgür araştırmalara engel olduğu sonucuna ulaşır. İslamiyet de bilimi ve bilimle beraber kendini mahvetmiş ve diğer milletlerden daima aşağı kalmaya mahkûm olmuştur (s. 53).

11) On Birinci Müdafaa

Bu bölümde Namık Kemal, Renan'ın iddialarını ve kendi cevaplarını özetleyerek yedi madde halinde cevaplarını sıralar.

Birinci cevap: Namık Kemal, Renan'ın iddialarına karşılık olarak Abbasi dönemini örnek gösterir. Abbasi halifelerinin zorbalıkla hüküm sürdüğüne dair tarihi bir kaydın olmadığını, İslâm âleminde bilimin zayıflığının ise İslamiyet'in her türlü müsaadesine rağmen gelişmemiş olmasının İslamiyet ile bağdaştırılamayacağını ifade eder. İslamiyet inanç olarak reddettiği unsurlarla örneğin Hariciler, İsmaililer gibi mezheplerle kıran kırana mücadele ederek onları susturmayı başarırken filozofları susturması çok kolaydır. Ancak tarih böyle bir mücadeleden bahsetmemektedir (s. 54).

İkinci cevap: İslamiyet'in bilim ve sanata engel olmak bir yana içerdiği ilahi hükümler gereği bilim ve sanatın öğrenilmesini teşvik ettiği bilinen bir gerçektir. Namık Kemal müdafaalarının bu kısmında müdafaadan bir bakıma hücumla geçer. İslamiyet, din olarak en yüksek amaç olarak İlâhi gerçekliğe ulaşabilmeyi gösterir. Bu amaç doğrudan insanı bilim ve sanatla uğraşmaya zorlamaktadır. Namık Kemal bu yargı ile Avrupa'nın ilim ve sanatla uğraşarak güç ve iktidarı elde etmek istemesine karşılık İslamiyet'teki bakış açısını ortaya koyar.

İslam âleminde bilim ve sanatın geri kalmışlığının sebeplerini açıklayan Namık Kemal, bunun asıl sebebi olarak Batı'yı gösterir. Haçlılar ve Tatar müşriklerin İslam ülkelerine olan saldırıları İslâm alimlerini yok etmiş, kitapların da yakılması ile son bulmuştur. Renan'ın Miladi 1200 senesinden sonra İslam bilim ve sanatının zayıfladığı iddiasını Namık Kemal kabul eder, ancak sebebi Renan'ın iddia ettiği gibi değildir.

Üçüncü cevap: Renan İspanyalıların bilim ve sanatta tekrar ayağa kalkabileceğine ihtimal verirken İslam âleminin bilim ve sanatta tekrar ayağa kalkabileceğine ihtimal vermez. Namık Kemal Avrupalıların sahip oldukları bilim ve sanatı İslam âlimlerinden aldığını, aynı şekilde şimdi de İslâm âleminin Avrupa'dan ilim ve sanatı alarak yeniden yükselişe geçebileceğini söyler. İslam âleminin bilim ve sanatta geri kalmalarının sebebi de Batılılardır (s. 55).

Dördüncü cevap: Müslümanların ilim ve sanata önem vermelerinin diğer bir sebebi de ilim ve sanatın öğrendikçe Allah'ın ve O'nun peygamberinin emirlerine uydukları için bunun ücretini de dünyada ve ahirette alacaklarına olan inançlarıdır. Âyet ve hadisler ilim ve sanat öğrenmeyi emrediyorsa buna uymak da Müslümanlar için bir farzdır. Namık Kemal, İslam dini bilim ve sanatı reddetmiş olsa bile İslam hükümdarlarının ve âlimlerinin halkı bu fitneden ve yasaktan korumak için yine bu ilimleri öğreneceklerini de belirtir. Bilimin İslam âlimleri tarafından icat edilmemesi başka bir şey, mahvetmek yine başka bir şeydir (s. 56).

Beşinci cevap: Renan'ın İslamın insan fikrine zarar verdiğini söylemesi ile camiye girdiğinde heyecan hissettiği ve Müslüman olmadığı için üzüldüğünü söylemesi de bir nevi çelişkidir. Namık Kemal bu durumun herhangi bir felsefi düşünce ile açıklanamayacağını söyler.

Altıncı cevap: Şeyh Rifaa'nın söyledikleri konusuna geri dönen Namık Kemal, onun söylediklerini de haklı bulur. Çünkü İslam dini ayetlerle kendisine karşı çıkanı reddetmez onu münazaraya davet eder. Tabiat kanunlarının sonsuzluğuna dair de herhangi bir delil yoktur ve gösterilemez. Böyle bir münazaraya girilse bile İslam dini haklı çıkacaktır. Şeyh Rifaa'nın tabiatın sonsuzluğuna dayandığı için Avrupa bilim ve sanatını da reddettiğine dair bir ifadesi bulunmamaktadır (s. 56).

Yedinci Cevap: Namık Kemal, hâl-i hazırda İslam memleketlerinde ilim ve sanatın öğretildiğini bu bilgiyi ise Renan'ın çok kolaylıkla teyit edebileceğini söyler (s. 57). İslâm'ın diğer milletlerden aşağı kalmaya mahkûm olması da gerçekte uyuşmamaktadır. İngilizlerin Hindistan'da Müslüman çocukların kendi çocuklarından üstünlüğünü gördükten sonra Müslümanlara okulları kapatması da Renan'ın iddialarını çürütmektedir (s. 57).

Mösyö Layard'ın Musul'da bulunduğu zaman şehrin nüfusuna, ticaretine, tarihi özelliklerine ve durumlarına dair bilgi edinmek için bir Kadı'ya başvurduğunu, Kadı'nın ise bu soruları cevaplamayarak herhangi bir bilgisi yokmuş gibi cevap vermesini de onun bilgisizliği ile açıklayan Renan, mektubun tamamını okumaktan imtina eder. Namık Kemal bu mektubun tamamını yayımlayarak aslında bilgisizlikten değil kadı'nın Mösyö Layard'ı misyoner olduğu için sorduklarına cevap vermediğini hatta ona memleketine dönmesinin en doğru şey olacağını söylediği bilgisini verir. Renan, bu mektubun ya aslını görmemiş ya da bilerek tahrif etmiştir. Namık Kemal bu mektubun doğru olduğu düşünülse bile bu kadar âyet, hadis, binlerce dinî kitap dururken sadece bu Kadı'nın söylediklerine bakarak İslamiyet'i mahkûm etmenin mantıksız olduğunu ifade eder. Bu Avrupa'da bir rahibin "üç güne kadar kıyamet kopacak" ifadesi ile aynı düşünce tarzının ürünüdür. Renan'ın sadece bu mektuba bakarak bir hüküm geliştirmesini Namık Kemal Batı'nın İslamiyet'i incelemekten, araştırmaktan ve yorumlamaktan ne kadar uzak oldukları düşüncesi ile açıklar.

Namık Kemal, Renan'ın konferansının sonucunun ise konuyla hiç alakasının olmadığını belirtir. Renan konferansından başından sonuna kadar İslamiyet'in bilim ve sanatı engellediği, âlimleri ve eserlerini mahvettiği, İslam âleminde bilim ve sanatla uğraşanların ise Müslümanlıkla ilgilerinin bulunmadığı iddialarını sıraladıktan sonra konferansını ilmin faydalarına dair birkaç söz ile bitirir: "Ateşli silah çıktığı zaman neler söylenmemişti! Bununla beraber, medeniyetin üstün gelmesine yardımcı göründü. Kendimce, ilmin iyiliğine ve ilim ile yapılabilecek fenalıklara karşı savunma silahını yine yalnız ilmin verebileceğine inanıyorum. Sonuç olarak ilim, gelişme ve ilerlemeden başka bir şeye hizmet etmez. Maksadım, şahıs ve hürriyete hürmetten ayrılması mümkün olmayan gerçek gelişme ve ilerlemedir" (s. 60).

Namık Kemal, Renan'ın bu sonucunu alaycı bir dille eleştirir: "Zannımca, bilinen:

"Bahçeye vurdum kazmayı

Güzeller bağlar yazmayı"

koşmasının iki fıkrası arasında da konferansın konusu ile sonucu kadar irtibat ve münasebet bulunabilir!" (s. 60)

Renan'ın ilmin faziletlerine dair söylediği bu sözler Müslümanlar içinse Namık Kemal buna gerek olmadığını çünkü kendisini tüm milletlerden aşağı gören bir millete bunu söylemenin anlamsız olacağını dile getirir. Eğer bu nasihat Avrupalılar içinse böyle bir giriş ve gelişmeden sonra böyle bir sonuca ulaşmak da mantık dairesinde açıklanamaz.

Namık Kemal, Renan'ın bu konferansından şu sonucu çıkartır: "kendisinin dinler aleyhindeki kin ve öfkesine, İslamiyet'e gösterdiği hücumlar ile de ne kadar mümkün ise o kadar adi ve irkin yepyeni bir delil getirmekten ibarettir." Bu konferansın İslam dünyasındaki etkisini ise "bu zavallı akademi hocasının bilgisizliğine ve anlayışsızlığına karşı sert ve kaba bir hakaret ile karşılık vermekten başka bir şey olamaz!" (s. 60) şeklinde özetler.

SONUÇ

İslam ve bilim tartışmalarının ilk örneklerinden biri olarak kabul edilecek Ernest Renan'ın konferansı gerek yazıldığı tarihlerde gerekse günümüze kadar devam eden bir bakış açısının ilk önemli metnidir. İslam âleminde geniş bir yankı uyandıran bu metne Tanzimat Döneminin önde gelen isimlerinden Namık Kemal'in bir eserle cevap vermesi, konunun önemini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Namık Kemal, Ernest Renan'ın ifadelerine temel olarak üç farklı noktadan yaklaşır. Birinci bakış açısında Renan'ın kendisini hedef alır. Gerek Arapçadaki eksiklik ve bilgisizliği gerekse Renan'ın özgeçmişinin Batı dünyası tarafından da istenmeyen biri olarak görüldüğü onun iddialarının geçersizliğini göstermektedir. Namık Kemal, burada Batılı aydınların eserlerindeki yanlışlıkları da göstererek Renan'ın bu konudaki eksikliğinin genel bir sorunun ürünü olduğunu ifade eder. İkinci bakış açısında ise Renan'ın iddialarının tarihi gerçeklerle bağdaşmamasıdır. Renan'ın İslam dünyası ile ilgili tarihî olayları kendini haklı çıkartmak ve iddialarını desteklemek için yanlış okumaları karşısında Namık Kemal bazen tarihî vak'aların gerçeklerini ifade ederek bazen de hissi duygularla yazdığı cevaplarla eleştirir. Bu eleştirilerde Renan'ın kendi konuşmasındaki çelişkiler de Namık Kemal'in üzerinde durduğu konular arasındadır. İran konusundaki iddialar karşısında Namık Kemal, Renan'ı eleştirirken bazen Renan'ın karakterine ve düşünce dünyasına odaklanarak küçümseyen ifadelerle yer verir. Üçüncü bakış açısında ise Namık Kemal, bazen kendi düşünceleri ile çelişmiş olsa da sert ve kaba ifadelerle Renan'ı eleştirirken

İslam dinine olan bağlılığını teyit eder. Bu kısımlarda zaman zaman savunmadan hücumla geçerek Renan'ın ifadeleri haricinde kendi düşüncelerini de açıklar.

Çalışmada Renan'ın konferans metni genel hatlarıyla özetlenmiş ve Namık Kemal'in eleştirileri on bir müdafaa ara başlıkları ile incelenmeye çalışılmıştır. Bu ara başlıklar Namık Kemal'in yaklaşımını göstermesi bakımından ve üzerinde durduğu ana tema bakımından tespit edilmeye çalışılmıştır. Ancak tüm maddelerin ana eksenini Ernest Renan'ın ya bilerek ya da bilmeden birtakım iddialarda bulunduğu ve bu iddiaların ispatlanamadığı düşüncesidir. Bilim ve sanat noktasında İslam âleminin geri kaldığı düşüncesini Namık Kemal de kabul eder. Fakat o, İslâm âleminin bu geriliğinde İslam dininin olumsuz bir etkiye sahip olduğunu düşünmediği gibi İslam'ın parlak dönemlerine yeniden dönülebileceğini düşüncesindedir. Geri kalmışlığın nedeni Renan'ın iddialarının aksine İslam âleminin İslam dininden uzaklaşmış olmasıdır. İslam dinine bağlılık, âyet ve hadislerde emredilen ilimin aranması ve bu amaçla çalışılması Müslümanları tekrar asr-ı saadet günlerine geri döndürecektir. Bununla birlikte Müslümanların kendilerinin kaybettiği ilim ve sanatı Batı'dan almalarının da bir sakıncası olmadığı görüşündedir.

Renan Müdafaaanamesi, Tanzimat döneminin ekserisinin din anlayışının ve kurtuluş çaresi olarak görülen İslamcılık akımının manifestosu gibidir. Her ne kadar Namık Kemal'in bazı görüşlerinde kendi içerisinde çelişkiler olsa da bu eser, Renan'a bir cevap niteliğinde değil de İslam âleminin kurtuluşu için yazılan bir reçete olarak okunsa İslam âleminin içinde bulunduğu durumun analizini ve çözüm önerilerini de içeren önemli bir metin olarak kabul edilebilir.

KAYNAKÇA

- A.M. Efendi. (2004). *Üss-i İnkılâp I*, (T. G. Seratlı, Çev.), İstanbul: Selis Kitapları.
- Afganî, C. (1995). *"Cemâleddin Efgânî'nin Renan'a Cevabı"* (Cemâleddin Efgânî'nin içinde), (A. Yalçınkaya, Çev.) İstanbul: Sebül Yayınları.
- Aydın, C. (2004). *"Türk Bilim Tarihi Yazımı'nda 'Zihniyet', 'Din', ve 'Bilim' ilişkisi: Osmanlı Örneği"*. (2. cilt). Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi.
- Bâyezidof, A. (1993). *"İslam'ın İlimlerle ilişkisi" (İslâm ve Medeniyet içinde)*. (İ. Ural, Sad.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bâyezidof, A. (1993). *"Renan'a Reddiye" (İslâm ve Medeniyet içinde)*, (İ. Ural, Sad.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Berkes, N. (2010). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: YKY.
- Bilici, F. (2007). *"Ernest Renan", İslam Ansiklopedisi*, (34. Cilt). Ankara: TDV.
- Nuri, C. (1918). *"İslâmiyet Mânî-i Terakkî midir?"*, Edebiyât-ı Umûmiye Mecmuası. IV/88, s. 1037-1041 (5 Teşrin-i Evvel 1918); V/89, s. 1053-1056 (12 Teşrin-i Evvel 1918); V/90, s. 1069-1072 (19 Teşrin-i Evvel 1918); V/91, s. 1085-1088 (26 Teşrin-i Evvel 1918), İstanbul.
- Nuri, C. (2002). *"İslâmiyet Mânî-i Terakkî midir?"*. (A. Ertuğrul, Haz.). Tabula Rasa Felsefe & Teoloji Dergisi. Y. 2. S. 5.
- Comte, A. (1952). *Pozitivizmin İlmihali*. (P. Erman Çev.). İstanbul: MEGSB Yay.
- Cündioğlu, D. (1996). *"Ernest Renan ve 'Reddiyeler' Bağlamında İslâm-Bilim Tartışmalarına Bibliyografik Bir Katkı"*. Divan İlmi Araştırmalar. (S. 2).
- Cündioğlu, D. (2004). *"XIX. Yüzyılın Sonlarından İtibaren 'İslam Mânî-i Terakkidir' Tartışmaları: Bir Kaynakça Denemesi"*. Düşünen Siyaset Düşünce Dergisi, (S.19). (41-58.)
- Cündioğlu, D. (2006). *"Sahtekârlığın Tarihi: Bilim + Siyaset = Oryantalizm –Musul Kadısı İmam Alizâde'nin Mektubu–"*. Marife. (Y. 6). (S. 3). 7-41.

- Donbay, A. (1992). “*Namık Kemal’in Hürriyet Gazetesindeki Makaleleri*” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniv. Sos. Bil. Enst. Konya.
- Ertuğrul, A. (2019). *Tez ve Antitezler Bağlamında Ernest Renan’a Karşı Yazılan Reddiyeler*. Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(Özel sayı), 56-93.
- Fendoğlu H. T. (2002). “*Osmanlı-Amerika ilişkileri, 1786-1929*”. İstanbul: Beyan.
- İbanoglu, F. (2019). “*İslâm’a ‘Terör’ İsnadının Oryantalist Temelleri: Ernest Renan’ın 1883’te İrad Ettiği Konferans*”. Din ve Hayat, (Y. 12). (S. 38) (İlkbahar). İstanbul. 76-79.
- Kutluer İ., Özervarlı M. S., Koca F., Kara M. (1998). “*Hikmet*”.(17. cilt). İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi
- Kutluer, İ. (2007). “*Pozitivizm*”. TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV.
- Mardin Ş. (2010). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nâmık K. (2014), *Renan Müdâfaanâmesi (Günümüz Türkçesi, Yeni Türk Harfli Metin – Osmanlı Harfli Metin)*. (N. Çetin, Yay.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Renan, E. (1946). *Nutuklar ve Konferanslar*. Ankara: MEB. Yay.
- Topaloğlu, F. (2010). *Şia’nın Oluşumunda İran Kültürünün Etkisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erişim Tarihi: 05.05.2020) <https://www.nytimes.com/1860/05/12/archives/austria-in-extremis.html>;